БАРЫ ДА УЬЛКЕЛЕНИ ПРОЛЕТАРЛАРЫ, БИРЛЕШИГИЗ!

ЛЕНИН ЁЛУ

КПСС-ни ОБКОМУНУ, ДАГЪЫСТАН АССР-ни ОЬР СОВЕТИНИ ВА МИНИСТРЛЕР СОВЕТИНИ ОРГАНЫ
ОРГАН ОБКОМА КПСС, ВЕРХОВНОГО СОВЕТА И СОВЕТА МИНИСТРОВ ДАГЕСТАНСКОЙ АССР

ЛЕНИНСКИЙ ПУТЬ

1918-нчи йылны апрель айындан башлап чыгъарыла

ТАЛАТГЮН
13
МАРТ
1990
№31 (10517)

Багъасы 3 кепек

ТОПУРАКЪНЫ ГЬАКЪЫНДА

ССР Союзуну ва союз республикаланы Закон кюрчюлери

Гьалиги Кюрчюлер топуракъ аралыкъланы ёрукълашдыра ва топуракъланы пайдалы кюйде къолламакъ ва сакъламакъ, топуракъланы лагьнисин артдырмакъ ва топуракъланы сакълавну ва яхшылашдырывну, хозяйствону юрютювню бары да формаларын тенг ихтиярлы кюйде оьсдюрмек учун шартлар яратывгъа бакъдырылгъан.

I бёлюк.

Умуми положениелер

1-нчи статья. ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы топуракъ закону

СССР-де топуракъ аралыкълар гьалиги Кюрчюлер ва шолар булан къыйышывлу болуп, ССР Союзу, союз ва автоном республикалар чыгъаргъан оьзге законлар булан ёрукълашдырыла.

Тав, агъачлыкъ ва сув аралыкълар, оьсюмлюклени ва гьайванланы дюньясыны, атмосфера гьаваны пайдаландырывгъа ва сакълавгъа байлавлу аралыкълар ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы хас законлары булан ёрукълашдырыла.

2-нчи статья. СССР-ни топуракъларыны составы

Не муратгъа бакъдырылгъанлыгъы булан къыйышывлу болуп, СССР-ни бары да топуракълары бёлюне:

1) юрт хозяйство муратланы топуракъларына;

2) адамлар яшайгъан ерлени топуракъларына (шаСоветлерини разилиги булан шо халкъланы ва этнический группаланы арасында оьтгерилген референдумну натижаларына гёре оьтгерилмеге бола.

5-нчи статья. Топуракъны елев

Топуракъ савлай оьмюрюне варисликге еленмек учун СССР-ни ватандашларына гьалиги кюрчюлени 20-нчы статьясы булан гёз алгъа тутулгъан гьажатлар учун бериле.

Берилген топуракъ участкаланы ахырынчы оьлчевлери союз ва автоном республикаланы законлары булан белгилене.

Топуракъ колхозлагъа, совхозлагъа, оьзге пачалыкъ, кооператив, жамият предприятиелеге, идаралагъа ва къурумлагъа, дин къурумларына юрт ва агъачлыкъ хозяйствону юрютмек учун даимлик еслигине бериле.

6-нчы статья. Топуракъдан

ги булан ижарачыгъа берилмеге бола.

Колхозлар, совхозлар, оьзге пачалыкъ ва кооператив юрт хозяйство предприятиелер ич хозяйство топуракъ къурувну ёругъунда топуракъны айры-айры къуллукъчулагъа ва ижара коллективлеге бегетмеге бола.

Топуракъны ижарагъа алывну аралыкълары гьалиги Кюрчюлер, ижараны гьакъында ССР Союзуну ва союз республикаланы закон кюрчюлери, союз ва автоном республикаланы законлары булан ёрукълашдырыла.

8-нчи статья. Топуракъланы берив

Топуракъ участкаланы елемек ва пайдаландырмакъ учун берив айырывну ёругъунда яшавгъа чыгъарыла.

Еленген яда пайдаланагъан топуракъ участканы оьзге топуракъ есисине яда топуракъны ишлетеген адамгъа берив гьалиги Кюрчюлени 11-нчи, 24-нчю статьялары булан гёз алгъа тутулгъан ёрукъда шо участканы чыгъарып алгъан сонг оьтгериле.

Юрт хозяйствону гьажатлары учун пайдалы топуракълар инг башлап юрт хозяйство муратлар учун берилмеге герек.

Елевню ихтияры ва топу-

ракъ участканы бир йылны узагъында, юрт хозяйство тюгюл производство учун берилген топуракъ участканы эки йылны узагъында пайдаландырмагъан гезикде;

10) гьалиги Кюрчюлер булан гёз алгъа тутулгъан гезиклерде топуракъланы чыгъарып алгъан гезиклерде.

Бу статьяны биринчи бёлюгюню 6-нчы ва 9-нчу пунктлары сабанчы хозяйствону юрютеген ватандашланы топуракъны елев ихтиярына топуракъ участканы берген сонг уьч йылны боюнда яйылмай.

ССР Союзуну ва союз республикаланы ижараны гьакъындагъы закон Кюрчюлери булан гёз алгъа тутулгъан гезиклерде топуракъны ижарагъа беривню дыгъары бузулгъан гезиклерде де ижарагъа берилген топуракъланы пайдаландырывну ихтияры токътатыла.

Союз ва автоном республикаланы законлары булан топуракъны елевню ихтиярын, пайдаландырывну ихтиярын ва топуракъны ижарасын токътатывну оьзге гезиклери де гёз алгъа тутулмагъа бола.

10-нчу статья. Топуракъ участканы елевню ихтиярыны ва пайдаландырывну ихтиярыны гёчювю

Къурулушлагъа ва би...

топуракъ есилер ва топуракъны пайдаландырагъанлар булан, шолай да халкъ депутатланы ерли Советлери булан бирге, территорияны комплекс къайдада оьсдюрювню таъмин этивню гьисапгъа алып, имаратны ерлешдиривню ерин, участканы белгили оьлчевюн ва шогъар айырывну шартларын алданокъ токъташдырмагъа герек. Алданокъ разилешилмей туруп, проект ишлени финанслашдырыв ярамай.

Гьалиги Кюрчюлер ва союз ва автоном республикаланы законлары булан токъташдырылгъан гезиклерде ва ёрукъда халкъ депутатланы район, шагьар Советлери шоланы СССР-ни ватандашларына ва юрт хозяйство кооперативлерине бермек учун колхозлардан, совхозлардан, оьзге юрт хозяйство предприятиелерден топуракъланы чыгъарып алывну оьтгере.

12-нчи статья. Топуракъ налог ва топуракъ учун ижара гьакъ

СССР-де топуракъны елевге ва топуракъны пайдаландырывгъа гьакъ тёлене. Топуракъ учун гьакъ тёлев, топуракъ участканы сан янындан ва ерлешген ериндан гьасил болуп, белгиленеген то-

ры, шолай да аз санаву булангъы халкълар ва этнический группалар яшайгъан ва хозяйство чалышыв булан машгъул болгъан ерлерде мердешли саниятлар булан машгъул болагъан предприятиелер, оьзге предприятиелер, идаралар ва къурумлар, СССР-ни ватандашлары гьакъ тёлевден эркин этилмеге бола.

13-нчю статья. Топуракъ аралыкъларын ёрукълашдырывну тармагъында халкъ депутатларыны ерли Советлерини ихтиярлылыгъы

Автоном областланы, автоном округланы, крайланы, областланы ва оьзге административ-территория единицаланы халкъ депутатларыны Советлерини топуракъ аралыкъларын ёрукълашдырывну ихтиярына гире:

1) ватандашланы, предприятиелени, идараланы, къурумланы еслигине, пайдаланывуна ва ижарагъа топуракълар берив;

2) топуракъ еслигине ихтиярлылыгъын, топуракъдан пайдаланмагъа ихтиярлылыгъын ва топуракъны ижарагъа алма дыгъарланы язывну;

3) топуракъ-кадастровый документлени юрютювню къурув;

4) топуракъны ишлетивню къурув;

КПСС-ни ЦК-сыны ПЛЕНУМУНДА

МОСКВА. (ТАСС). 11-нчи мартда Кремлде эртен сагьат 10-да КПСС-ни ЦК-сыны Пленуму ачылгъан.

Гюнню биринчи яртысында эки масъала арагъа салынып ойлашылгъан: «СССР-ни Халкъ депутатларыны гезиксиз съездине СССР-ни Конституциясыны 6-нчы ва 7-нчи статьяларына байлавлу таклифлер беривню гьакъында», шолай да «КПСС-ни XXVIII съездин чакъырывну болжаллары, партияда гьисап берив-сайлав кампаниясын оьтгеривню, съездни делегатларыны вакилликлерини нормасы ва сайланывуну къайдасы гьакъында».

КПСС-ни ЦК-сыны Генеральный секретары, СССР-ни Оьр Советини Председатели М. С. Горбачёв доклад этген.

Докладгъа гёре сёйлевлерде ортакъчылыкъ этген: Ю. А. Прокофьев, КПСС-ни Москва шагьар комитетини биринчи секретары; А. Жумагъулов, Къыргъыз ССР-ни Министрлер Советини Председатели; С. М. Байжанов, Къазахстанны Компартиясыны Жамбул обкомуну биринчи секретары, В. В. Бакатин, КПСС-ни ЦК-сыны члени, СССР-ни ич ишлер министри; Ю. И. Литвинцев, КПСС-ни ЦК-сыны члени, КПСС-ни Тула обкомуну биринчи секретары; В. Ф. Яковлев, СССР-ни юстиция министри; В. М. Мишин, КПСС-ни ЦК-сыны члени, ВЦСПС-ни секретары; В. И. Бровиков, КПСС-ни ЦК-сыны члени, СССР-ни Польша Республикадагъы Чрезвычайный ва Толу ихтиярлы Элчиси; В. Н. Швед, Литваны Компартиясыны Заманлыкъ ЦК-сыны (КПСС-ни платформасында) экинчи секретары; И. Т. Фролов, КПСС-ни ЦК-сыны секретары, «Правда» газетни баш редактору; В. И. Мироненко, КПСС-ни ЦК-сыны члени, ВЛКСМ-ни ЦК-сыны биринчи секретары; В. М. Семёнов, Белоруссияны Компартиясыны Гродно обкомуну биринчи секретары; С. С. Шаталин, СССР-ни Илмулар академиясыны экономика бёлюгюню академигини-секретарыны борчларын кютювчю.

Гюнню экинчи яртысында КПСС-ни ЦК-сыны Пленуму ишин давам этген.

Пленумда КПСС-ден СССР-ни халкъ депутатына сайлавлар оьтгериле.

САЙЛАВЛАР ДАВАМ ЭТИЛЕ

Дагъыстан АССР-ни халкъ депутатларына сайлавланы Центральный сайлав комиссиясы къарар къабул этген, шонда эсгерилегени йимик, ДАССР-ни халкъ депутатларына сайлавланы гьакъындагъы Законну 53-нчю статьясына къыйышывлу болуп, 1990-нчы йылны 22-нчи апэтип округдан гёрсетилгенлени язывну 1990-нчы йылны март айыны 19-ндан 21-не ерли. ДАССР-ни халкъ депутатларына кандидатланы язывну гьакъында округ сайлав комиссиясыны билдиривю 1990-нчы йылны март айыны 20-сындан 25-не ерли печатда язылып чыгъарыла-

гьарланы, шагьар къайдадагъы посёлокланы ва юртларда адамлар яшайгъан ерлени);

3) промышленностну, транспортну, байлавлукъну, оборонаны ва оьзге муратланы топуракъларына;

4) табиатны сакълавну, савлукъ сакълавну, ял алывну ва тарихи-культура муратлардагъы топуракълагъа;

5) агъачлыкъ фондуну топуракъларына;

6) сув фондуну топуракъларына;

7) запасны топуракъларына.

Аз санавлу халкълар ва этнический группалар яшайгъан ва хозяйство якъдан чалышагъан ерлерде союз ва автоном республикаланы законлары булан топуракъланы эсгерилген категорияларын пайдаланывну айрыча режими токъташдырылмагъа бола.

3-нчю статья. Топуракъ — халкъны байлыгъы

Топуракъ шо территорияда яшайгъан халкъланы байлыгъы гьисаплана.

СССР-ни гьар ватандашыны топуракъ участкагъа ихтияры бар, шону беривню шартлары ва ёругъу гьалиги Кюрчюлер, союз ва автоном республикаланы законлары булан белгилене.

4-нчю статья. Топуракъны пайдалавгъа байлавлу халкъ депутатланы Советлерини ихтиярлары

Халкъ депутатланы Советлери топуракъ участкаланы елемек ва пайдаландырмакъ учун СССР-ни ватандашларына, колхозлагъа, совхозлагъа ва оьзге пачалыкъ, кооператив, жамият предприятиелеге, идаралагъа ва къурумлагъа, законлар булан токъташдырылгъан гезиклерде буса оьзге къурумлагъа ва адамлагъа бере.

Халкъ депутатланы Советлери гьалиги Кюрчюлеге, союз ва автоном республикаланы законларына къыйышывлу болуп, топуракъ участкаланы чыгъарып ала.

Аз санаву булангъы халкълар ва этнический группалар яшайгъан ва хозяйство чалышыв юрютеген ерлерде хозяйство чалышыву булан байлавлу болмагъан муратлар учун топуракъланы берив ва чыгъарып алыв тийишли халкъ депутатланы

пайдаланыв

Топуракъ даим яда заманлыкъгъа пайдаланмакъ учун бериле:

гьалиги Кюрчюлени 21-нчи, 22-нчи статьяларында гёрсетилген муратлар учун СССР-ни ватандашларына;

промышленный, транспорт ва оьзге юрт хозяйство тюгюл пачалыкъ, кооператив, жамият предприятиелеге, идаралагъа ва къурумлагъа;

гьалиги Кюрчюлени 31-нчи статьясында гёрсетилген къурумлагъа оборонаны гьажатлары учун;

дин къурумларына:

совет ва тыш уьлкели идараланы ортакъчылыгъы булан бирликдеги предприятиелеге, халкъара бирлешивлерине ва къурумларына.

Топуракъдан заманлыкъгъа пайдаланыву болжалларын союз ва автоном республикаланы законлары токъташдыра.

ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законлары булан гёз алгъа тутулгъан гезиклерде топуракъ оьзге къурумлагъа ва адамлагъа пайдаландырмакъ учун бериле.

7-нчи статья. Топуракъны ижарасы

Ижараны шартларында топуракъ заманлыкъгъа пайдаландырмакъ учун СССР-ни ватандашларына, колхозлагъа, совхозлагъа ва оьзге пачалыкъ, кооператив, жамият предприятиелеге, идаралагъа ва къурумлагъа, совет ва тыш уьлкели идараланы ортакъчылыгъы булан бирликдеги предприятиелеге халкъара бирлешивлерине ва къурумларына, шолай да тыш пачалыкълагъа, халкъара къурумларына, тыш уьлкели идаралагъа ва ватандашлагъа бериле.

Тийишли халкъ депутатланы Советлери топуракъны ижарагъа беривчюлери гьисаплана.

Ижараны шартлары якъланы разилигине гёре белгилене ва дыгъарда беклешдириле. Ижарачыны, шону иш гёрювню болжалы битгенде, топуракъны ижарагъа алывну дыгъарын янгыртмагъа артыкъ ихтияры бар.

Юрт хозяйство муратлардагъы топуракъланы ижара участкалары якъланы разили-

ну ихтияры пачалыкъ акты булан токъташдырыла.

Пачалыкъ актны формасын, шону язывну ва беривню ёругъун союз республикаланы законлары белгилей. Топуракъны ижарагъа беривню дыгъарларыны формасы ва язывну ёругъу ва топуракъны заманлыкъгъа пайдаландырывну оьзге дыгъарларыны формасы ва язывну ёругъу союз ва автоном республикаланы законлары булан белгилене.

9-нчу статья. Топуракъны елевню ва пайдаландырывну ихтиярыны токътатылыву

Бары да топуракъ участканы яда ону пайын елевню ихтиярын ва пайдаландырывну ихтиярын халкъ депутатланы Советлери булай гезиклерде токътата:

1) топуракъ участкадан гёнгюллю кюйде отказ этгенде;

2) топуракъ участка берилген болжал битгенде;

3) предприятиени, идараны, къурумну, сабанчы хозяйствону чалышыву токътатылгъанда;

4) топуракъны белгиленген муратлагъа гёре пайдаландырмайгъан гезиклерде;

5) къуллукъ учун загьмат аралыкълар булан берилген пай, эгер ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законлары булан башгъасы токъташдырылмагъан гезиклерде;

6) топуракъ участканы аяп пайдаландырмайгъан гезиклерде, юрт хозяйство учунгъу топуракълардан алынагъан тюшюмню даражасы нормадан тёбен гезиклерде;

7) топуракъланы дагънисин кемитивге, оланы химия ва радиоактивный нас болувуна, экология гьалны бузукълашдырывгъа элтеген топуракъ участканы пайдаландырывну къайдаларыны гезигинде;

8) союз ва автоном республикаланы законлары булан токъташдырылгъан болжалланы узагъында арасы бёлюнмеген гьалда топуракъ налогун, шолай да ижараны дыгъары булан токъташдырылгъан болжалларда ижара гьакъны тёлемеген гезиклерде;

9) юрт хозяйство производство учун берилген топу-

гъа есликни ихтияры гёчюрюлегенде шо иматлар булан бирге топуракъ участканы елевню ихтияры да ва пайдаландырывну ихтияры да союз ва автоном республикаланы законлары булан токъташдырылгъан ёрукъда ва шартларда гёчюрюле.

11-нчи статья. Топуракъланы чыгъарып алыв

Пачалыкъ ва жамият гьажатлары учун топуракъланы чыгъарып алыв тийишли халкъ депутатланы Советини къарары булан топуракъ есини разилиги яда буса ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законлары булан токъташдырылгъан ёрукъда топуракъны пайдаландырывчу булан сёйлешип оьтгериле.

Юрт хозяйство топуракъланы юрт хозяйство тюгюл гьажатлагъа чыгъарып алыв янгыз союз ва автоном республикаланы законлары булан къыйышывлу болуп айрыча гезиклерде къоюлмагъа бола.

Топуракъ еси яда топуракъны пайдаландырывчу рази болмайгъан гезиклерде халкъ депутатланы Советини къарары суд булан гери урулмагъа бола.

Бу регион учун къыйматлавну даражасы булан къыйышывлу болуп белгиленген айрыча къыйматлы топуракъланы, шолай да айрыча кюйде сакъланагъан табиат ва тарих-культура иматлар булан белгиленген топуракъланы чыгъарып алмагъа яратылмай. Шолай топуракъланы журалары союз ва автоном республикаланы законлары булан токъташдырыла.

Шагьарланы ювугъундагъы ва яшыл зоналаны топуракъларын, илму-ахтарыв идараланы ва охув ожакъланы сынав авлакъларын, пачалыкъ ва жамият гьажатлары учунгъу биринчи группаны агъачлыкъларын чыгъарып алыв союз ва автоном республикаланы законлары булан токъташдырылгъан ёрукъда болмаса болмайгъан гезиклерде яратыла.

Топуракъ участкаланы чыгъарып алывгъа иштагълы болгъан предприятиелер, идаралар ва къурумлар проектлер этме башлагъынча алда

ижара гьакъны формаларында алына.

Налог салывну ёругъу ва оьлчевю союз ва автоном республикаланы законлары булан токъташдырыла. Ижарачы ижара гьакъ тёлей, шону оьлчевю союз ва автоном республикаланы законлары булан белгиленген ёрукъда ва дазуларда якъланы разилешивю булан токъташдырыла.

Агъачлыкъ фондуну топуракълары учунгъу гьакъ агъачлыкъланы пайдаландырыв учунгъу гьакъны составында алына.

Топуракъ учун тёленген гьакъ халкъ депутатланы ерли Советлерини бюджетлерине бериле, союз ва автоном республикаланы бюджетлеринде бир пайы централлашдырылмагъа бола ва биринчи гезикде топуракъланы сакълавгъа, шоланы сан янын артдырывгъа, топуракъ есилени ва топуракъны пайдаландырывчуланы, шо санавда ижарачыланы материал якъдан иштагьландырывгъа, шо чараланы оьтгерив учун, шолай да территорияны топуракъларын онгарывгъа ва социальный якъдан оьсдюрювге бакъдырыла.

Союз ва автоном республикаланы законларында топуракъ учунгъу гьакъ тёлевге байлавлу енгилликлер гёз алгъа тутулмагъа бола: белгили болжалгъа толу яда бир пайындан эркин этив, тёлевню болжалын артгъа теберив, топуракъ налогну оьлчевюн кемитив.

Заповедниклер, милли ва дендрология парклар, ботаника бавлар, шолай да бузулгъан яда буса аз дагъниси булангъы топуракъланы елемек яда пайдаландырмакъ учун алгъан предприятиелер, идаралар, къурумлар, коллективлер ва ватандашлар топуракъ учунгъу гьакъ тёлевден эркин этиле. Союз ва автоном республикаланы законлары булан токъташдырылгъан ёрукъда, халкъ депутатланы Советлерини къарары булан заказниклер, илму-ахтарыв идараланы ва юрт хозяйство булан байлавлу охув ожакъланы сынав хозяйстволары, культураны, билим беривню, савлукъ сакълавну идарала-

5) бу Кюрчюлер булан гёз алгъа тутулгъан гезиклерде топуракъланы къайтарып алыв;

6) топуракъ учунгъу гьакъланы алыв;

7) топуракъланы пайдаландырыв ва сакълав учун тергев болдурув.

Умуми союз, республикаара ва республика гьажатлары учун автоном областланы, автоном округланы территорияларыны оьлчевюнде топуракълар берив тийишли автоном къурулушларыны разилиги булан яшавгъа чыгъарыла.

Топуракъ масъалаларын чечмек учун халкъ депутатларыны ерли Советлери депутат комиссияларын къура.

Топуракъ аралыкъларын ёрукълашдырывну тармагъында тюрлю-тюрлю даражалардагъы халкъ депутатларыны ерли Советлерини ихтиярлылыгъын дазуландырыв союз ва автоном республикаланы законлары булан белгилене.

14-нчю статья. Топуракъ аралыкъларын ёрукълашдырывну тармагъында союз ва автоном республикаланы ихтиярлылыгъы

Топуракъ аралыкъларын ёрукълашдырывну тармагъында союз ва автоном республикаланы табилигине гире:

1) умуми союз, республикаара ва республика муратларында союз ва автоном республикаланы дазуларында халкъ депутатларыны юрт, посёлок, шагьар, район Советлерини, шолай да топуракъ есилерини ва топуракъны пайдаландырывчуларыны топуракъларына ихтиярлылыкъ;

2) союз ва автоном республикаланы топуракъчылыкъ законун гьазирлев ва камиллешдирив;

3) халкъ депутатларыны тийишли ерли Советлери булан гьакълашывну ёлунда гиччи халкъланы ва этнический группаланы яшайгъан ва хозяйство иш юрютеген ерлеринде топуракъланы айрыча ихтиярлы режими булан территорияланы дазуларын токъташдырыв;

4) топуракъ учун, шолай да тёлевлер алывгъа байлавлу енгилликлер учун гьакъ тёлевлени къайдасын ва ты-

(Арты 2-нчи бетде).

...релше оьзлерде экиден артыкъ болмагъан къадарда кандидатлар язылгъан ва шолардан бириси де сайланмагъан сайлав округларда экинчилей сайлавлар белгиленген. Экинчилей сайлавланы оьтгерив округ сайлав комиссияларына алдынгъы составында тапшурулгъан.

«ДАССР-ни халкъ депутатларын сайлавланы гьакъында» ДАССР-ни Законуна гёре токъташдырылгъан къайдагъа къыйышывлу болуп, аслу сайлав алды чараланы оьтгеривню гезиги белгиленген. Экинчилей сайлавлар учун ДАССР-ни халкъ депутатларына кандидатлар гёрсетив 1990-нчы йылны март айыны 13-нден 19-на ерли, депутатлыкъгъа кандидатлар

...депутатлыкъгъа кандидатланып сайлавчулар булангъы ёлугъувлары депутатлыкъгъа кандидат этилип язылгъан гюнден 1990-нчы йылны апрель айыны 21-не ерли оьтгериле.

Экинчилей сайлавларда тавуш берив алдагъы сайлав участкаларда умуми жыйынлар оьтгермек учун этилген сайлавчуланы списокларына гёре оьтгериле, бютюн халкъны таныш болуву учун списоклар 1990-нчы йылны 8-нчи апрелинден башлап салынажакъ. Округ сайлав комиссиялары алда токъташдырылгъан формалагъа гёре сайлавлагъа гьазирлик гёрювню ва оьтгеривню барышы гьакъында Центральный сайлав комиссиясына маълуматлар бере.

ДАССР-НИ ХАЛКЪ ДЕПУТАТЛАРЫН САЙЛАВЛАНЫ ЦЕНТРАЛЬНЫЙ САЙЛАВ КОМИССИЯСЫНДА

11-нчи мартда Магьачкъалада Дагъыстан АССР-ни халкъ депутатларын сайлавланы Центральный сайлав комиссиясыны жыйыны болгъан.

Тийишли сайлав комиссиялары берген протоколлагъа къарап, Центральный сайлав комиссиясы 1990-нчы йылны 4-нчю мартында ДАССР-ни халкъ депутаты этилип сайлангъан 154 адамны язгъан.

Сайлавланы гьасиллери гьакъындагъы билдирив ва ДАССР-ни сайлангъан халкъ депутатларыны списогу печатда язылып чыгъарыла.

ДАССР-ни Оьр Советини Президиумуну секретары Х. А. Къазиева, жамият къурумланы ёлбашчылары, массовый информацияны къуралларыны вакиллери комиссияны жыйынында ортакъчылыкъ этген.

ОКРУГ САЙЛАВ КОМИССИЯДА

«РСФСР-ни халкъ депутатларын сайлавланы гьакъында» РСФСР-ни Законуну 52-нчи статьясына къыйышывлу болуп, РСФСР-ни халкъ депутатын сайлавланы 96 номерли Хасавюрт милли-территория сайлав округунда лап да кёп тавуш алгъан депутатлыкъгъа эки кандидат **Алиев Салав Магьамматсалигьович, Чинин Валентин Васильевич** учун янгыдан тавуш берив оьтгериле.

Янгыдан тавуш берив къаттыгюнге, 1990-нчы йыл 18-нчи мартгъа белгиленген.

ОКРУГ САЙЛАВ КОМИССИЯ.

ТОПУРАКЪНЫ ГЪАКЪЫНДА

ССР Союзуну ва союз республикаланы Закон кюрчюлери

(Башы 1-нчи бетде).

йиз̆ли оьлчевлерин токъташдырыв;

5) табиатны сакълавгъа байлавлу оьзге чараланы комплекси булан топуракъланы асувлу кюйде пайдаландырывну, топуракъланы тюшюмлюлюгюн артдырывну топуракъ ресурсланы сакълавну республика программаларын халкъ депутатларыны ерли Советлери булан бирликде гьазирлев ва яшавгъа чыгъарыв;

6) топуракъланы пайдаландырыв ва сакълав учун тергев этив;

7) топуракъны ишлетивню ва пачалыкъ топуракъчылыкъ кадастрасын къурув.

15-нчи статья. Топуракъ аралыкъларын ёрукълашдырывну тармагъында ССР Союзуну ихтиярлылыгъы

Топуракъ аралыкъларын ёрукълашдырывну тармагъында ССР Союзуну табилигине гире:

1) умуми союз ва республикаара гьажатлары учун топуракълар беривню гьакъындагъы масъалаланы союз ва автоном республикалар булан бирликде чечив;

2) СССР-де топуракъ аралыкъларын ёрукълашдырывну аслу положениелерин токъташдырыв, ССР Союзуну топуракъчылыкъ законун гьазирлев ва камиллешдирив;

3) топуракъланы асувлу кюйде пайдаландырывгъа, топуракъланы тюшюмлюлюгюн артдырывгъа, топуракъ ресурсларын сакълавгъа байлавлу умуми союз программаланы союз ва автоном республикалар булан бирликде онгарыв, бегетив ва яшавгъа чыгъарылывун тергев;

4) топуракъ учун гьакъ тёлевню ССР Союз учун бир къайдалы принциплерин токъташдырыв;

5) топуракъланы пайдаландырыв ва сакълав учун тергев болдурувну къурув, топуракъланы гьалы учун (мониторинг) даим тергевлюкню къурув;

6) пачалыкъ топуракъ кадастрасын къоллавну къайдасын токъташдырыв;

7) топуракъны ишлетивню аслу положениелерин токъташдырыв.

II бёлюк.

Топуракъ есилерини ва топуракъны пайдаландырывчуланы ихтиярлары ва борчлары

16-нчы статья. Топуракъ есилерини ихтиярлары ва борчлары

Топуракъ есилерини ихтиярлары бар:

1) топуракъда хозяйствону оьзбашына юрютме;

2) болдурулгъан юрт хозяйство продукциягъа ва шону сатывдан алынгъан гелимлеге еслике;

3) топуракъ участкада бар бары да ерлеге яйылгъан пайдалы маъданланы, торфну, агъачлыкъланы, сув объектлени хозяйствону гьажатлары учун токъташдырылгъан къайдада пайдаландырмагъа, шолай да топуракъны оьзге затларын пайдаландырмагъа;

4) яшавлукъ уьйлер, производство, культура-яшавлукъ ва оьзге биналар ва имаратлар къурмагъа;

5) юрт хозяйство оьсюмлюклер чачма ва тереклер орнатма еслигине;

6) топурагъын къайтарып алгъан яда топуракъ участкадан гёнгюллю кюйде отказ этген гезиклерде топуракъны тюшюмлюлюгюн артдырыв-

магъа, шолай да топуракъны оьзге затларын пайдаландырмагъа;

3) халкъ депутатланы топуракъны берген Советлери булан гьакълашывну ёлунда яшавлукъ уьйлер, производство, культура-яшавлукъ ва оьзге биналар ва имаратлар къурмагъа;

4) пайдаландырывун токътатгъанда оьзюню гьисабына топуракъны яхшылашдырмакъ учун этилген харжны къайтарып алмагъа;

5) юрт хозяйство культуралар чачывгъа ва болдурулгъан юрт хозяйство малгъа еслике;

6) бу Кюрчюлерде, союз ва автоном республикаланы законларында гёз алгъа тутулгъан гезиклерде ва къайдада топуракъ участкасын яда ону бир пайын заманлыкъгъа пайдаландырмакъ учун бермеге.

Топуракъны пайдаландырывчулар борчлу:

1) Туташ белгилев учун къыйышывлу кюйде ва ону беривню шартларына гёре

лу оьлчевлерде къайтарылмагъа герек.

Заралны къайтарывну гьакъындагъы эришивлюклеге суд яда пачалыкъ арбитражы къарай.

Топуракъ есилени ва топуракъны пайдаландырывчуланы ихтиярлары янгыз гьалиги Кюрчюлер, союз ва автоном республикаланы законлары булан гёз алгъа тутулгъан гезиклерде дазуландырылмагъа бола.

19-нчу статья. Топуракъны елевню гарантиялары

СССР-ни ватандашларына берилген топуракъ участкаланы пачалыкъ яда жамият гьажатлары учун чыгъарып алыв халкъ депутатланы Советлерини янындан оланы талапларына гёре тенг къыйматлы топуракъ участканы айыргъан сонг, янгы ерде оьзлеге топуракъ участка гёрсетилген предприятиелер,

идаралар ва къурумлар чыгъарып алынагъан яшавлукъ, производство ва оьзге къурулушланы къургъан сонг ва гьалиги Кюрчюлени IX бёлюгюне къыйышывлу болуп, бары да оьзге заралны толу оьлчевлерде тёлеген сонг оьтгерилмеге бола.

Пачалыкъ яда жамият гьажатлар учун колхозланы, совхозланы, юрт хозяйство илму-ахтарыв идараланы ва охув хозяйстволаны, оьзге пачалыкъ, кооператив, жамият, юрт хозяйство ва агъачлыкъ хозяйство предприятиелени топуракълары оланы талапларына гёре алынагъанланы орнуна яшавлукъ, производство ва оьзге къурулушланы къургъан сонг ва гьалиги Кюрчюлени IX бёлюгюне къыйышывлу болуп, бары да оьзге заралны толу оьлчевлерде тёлеген сонг чыгъарып алынмагъа бола.

III бёлюк.

СССР-ни ватандашларыны топуракъланы елевю ва топуракълардан пайдаланыву

20-нчы статья. СССР-ни ватандашларыны топуракъны елевю.

СССР-ни ватандашларыны топуракъ участкаланы алмагъа ва оьмюрюню боюнда варисликден пайдаланмагъа ихтиярлары бар:

сабанчы хозяйствону юрютмек учун;

оьзюню кёмекчи хозяйствосун юрютмек учун;

яшавлукъ уьй къурмакъ ва ону къуллугъун кютмек учун;

бавчулукъ ва гьайванчылыкъ учун;

дача къурмакъ учун;

варисликге гёре алынгъан яда яшавлукъ уьйню алгъан гезиклерде;

мердешли халкъ саниятлар учун.

Союз ва автоном республикаланы законлары булан елемек ва оьзге муратлар учун топуракъ участкаланы берив гёз алгъа тутулмагъа бола.

Топуракъ участканы елемек учунгъу ихтиярны алывну ёругъун ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законлары белгилей.

21-нчи статья. СССР-ни ватандашларыны топуракъдан пайдаланыву

СССР-ни ватандашларына топуракъ участкалар огородчулукъ, бичен чалыв ва гьайванланы сакъламакъ учун пайдаланмагъа тийишли халкъ депутатланы Советлерини ихтиярындагъы топуракълардан бериле. Предприятиелер, идалар ва къурумлар шо муратлар учунгъу участкаланы оьзлени къолундагъы ва пайдаландырагъан топуракъларындан айырмагъа бола.

Союз ва автоном республикаланы законлары булан башгъа муратлагъа да пайдаландырмакъ учун топуракъ участкалар гёрсетмек гёз алгъа тутулмагъа бола.

22-нчи статья. Къуллугъуна гёре топуракъ пайлар

Транспортну, агъачлыкъ хозяйствону, агъачлыкъ промышленностну, байлавлукъну, сув балыкъ, гьавчулукъ хозяйствону, шолай да халкъ хозяйствону оьзге тармакъларыны предприятиелери, идаралары ва къурумлары оьзлени къолунда бар яда оьзлер пайдаландырагъан топуракълардан союз ва автоном республикаланы законлары булан белгиленген шартларда ва ёрукъда оьзлени къуллукъчуларыны айры-айры категорияларына къуллугъуна гёре топуракъ пайлар бере.

IV бёлюк.

алынмагъа тюше. Топуракъ участкаланы беривню ёругъу ва шартлары союз ва автоном республикаланы законлары булан белгилене.

Колхозланы ва оьзге юрт хозяйство кооперативлени членлерини, юрт хозяйство предприятиелени (сынав хозяйстволардан башгъаларыны) къуллукъчуларына, шоланы составындан чыкъмагъа ва сабанчы хозяйствону юрютмеге сюйгенлерине, халкъ депутатланы Советини къарары булан хозяйствону юрютювню тенг шартларын яратывну тарыкълылыгъын гьисапгъа алып, эсгерилген предприятиелени топуракъларындан алынгъан участкалар бериле. Топуракъ участкаланы беривню ёругъу ва шартлары гьалиги Кюрчюлер, союз ва автоном республикаланы законлары булан белгилене.

25-нчи статья. Сабанчы хозяйствону юрютеген ватандашлар къоллайгъан топуракълар

Аслу гьалда оьз загьматына ва оланы агьлюлерини членлерини загьматына кюрчюленген сабанчы хозяйствону юрютмеге иштагьлылыгъын билдирген СССР-ни ватандашларына олар сюйген сонг савлай оьмюрюне яда ижарагъа топуракъ участкалар бериле. Шолагъа абзарягъа пайлар да къошула. Союз ва автоном республикаланы законлары булан янгыз ижарагъа топуракъланы беривню гезиклери ва шартлары гёз алгъа тутулмагъа бола.

Сабанчы хозяйствону юрютеген ватандашлар производство муратлар учун топуракъ участкаланы къошум гьисапда ижарагъа алмагъа бола.

Союз ва автоном республикаланы законлары булан оланы юрт хозяйстводагъы ишини сынавун, тарыкълы бажарывлулугъун ва оьзге шартларын ва факторларын гьисапгъа алып, топуракъ участканы алывгъа ватандашланы артыкъ ихтиярлары белгилене.

Сабанчы хозяйствону юрютеген ватандашланы топуракъ участкаларыны ахырынчы оьлчевлери, союз ва автоном республикаланы законлары булан къыйышывлу болуп, халкъ депутатланы ерли Советлери, берилген топуракъланы сабанчы хозяйствону членлерини оьзлени загьматы булан ишлетивню имканлыкъларын, регион башгъалыкъланы, специализациялашдырывну гьисапгъа алып, белгилей.

Сабанчы хозяйствону юрютеген ватандашланы топуракъ...

публикаланы законлары булан токъташдырылгъан шартларда варисликге бериле.

Сабанчы хозяйствону малматагьын сатагъанда ва топуракъ участканы оьзге ватандашгъа, предприятиеге яда къурумгъа берегенде, халкъ депутатланы Советини къарары булан топуракъ есини тюшюмге этилген бары да харжланы шондан толу кюйде къайтарып алмагъа, шолай да топуракъ участканы пайдаландырагъан вакътини ичинде къыйматлавну артдырывгъа къыйышывлу болуп топуракъны сан янын яхшылашдырывгъа этилген харжланы да алмагъа ихтиярлары бар.

Сабанчы хозяйство юрютеген ватандаш ишлеп болмайгъан болгъан яда пенсия чагъына етишген гезикде топуракъ участканы елевню ихтиярын яда шону заманлыкъгъа пайдаландырывну оьзю булан бирге сабанчы хозяйствону юрютеген агьлюсюню членлерини бирисине, шолай адам болмагъан гезиклерде буса союз ва автоном республикаланы законлары булан токъташдырылгъан ёрукъда ва шартларда оьзге адамлагъа бермеге бола.

26-нчы статья. Сабанчы хозяйствону юрютмек учун СССР-ни ватандашларына топуракъ беривню ёругъу

СССР-ни ватандашларына сабанчы хозяйствону юрютмек учун топуракъ берив оланы арзаларыны кюрчюсюнде халкъ депутатланы юрт Советини таклифи булан халкъ депутатланы район Советини къарарына гёре бериле.

Адатлы гьалда, ватандашлагъа топуракъ участкалар шоларда ерлешген сувлар ва агъачлыкъ байлыкълар булан бирге бирликдеги массив булан бериле.

Оьзлени составындан чыгъагъан колхозланы ва оьзге юрт хозяйство кооперативлени членлерине, юрт хозяйство предприятиелени къуллукъчуларына топуракъ участка гёрсетиле, шону кадастра къыйматы хозяйствода орта даражада болмагъа герек. Хозяйствогъа гёре орта кадастра къыйматдан тёбен берилеген топуракъ участкалагъа союз ва автоном республикаланы законлары булан налог ва оьзге енгилликлер токъташдырыла.

СССР-ни оьзге ватандашларына сабанчы хозяйствону юрютмек учунгъу топуракъ участкалар, гьалиги Кюрчюлени 38-нчи статьясына къыйышывлу болуп, запасны топуракъ...

ны топуракълары деп гьисап этилине.

Эсгерилген муратлар учун берилеген топуракъ участкаланы оьлчевлери токъташдырылгъан ёрукъда бегетилген нормалагъа ва проект-техника документациягъа къыйышывлу болуп белгилене, участкаланы айырыв буса шоланы пайдаландырывну гезигин гьисапгъа алып кютюлюне.

Промышленностну, транспортну, байлавлукъну ва оьзге муратланы топуракъларын пайдаландырывну ёругъу ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законлары булан белгилене.

30-нчу статья. Промышленностну, транспортну, байбайлавлукъну предприятиелерини, идараларыны ва къурумларыны янындан юрт хозяйство муратлар учун топуракъланы берив.

Промышленностну, транспортну, байлавлукъну ва халкъ хозяйствону оьзге тармакъларыны предприятиелери, идаралары ва къурумлары оьзлер пайдаландырмайгъан топуракъланы халкъ депутатланы ерли Советлерини къа-

рары булан заманлыкъгъа пайдаландырмакъ учун ватандашлагъа, колхозлагъа, совхозлагъа, оьзге предприятиелеге, идаралагъа, къурумлагъа, ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законлары булан токъташдырылгъан ёрукъда ва шартларда юрт хозяйство муратлар учун бере. Эсгерилген топуракълар учунгъу гьакъ гьалиги Кюрчюлени 12-нчи статьясы булан гёз алгъа тутулгъан ёрукъда тёлене.

31-нчи статья. Оборонаны гьажатлары учунгъу топуракълар

СССР-ни Савутлу Гючлерини асгер бёлюклерин, идараларын, асгер-охув ожакъларын, предприятиелерин ва къурумларын, дазу сакълавчу, ич ва темир ёл асгерлени ерлешдирмек ва даим чалышыву учун гёрсетилген топуракълар оборонаны гьажатлары учунгъу топуракълар деп гьисап этиле.

Оборонаны гьажатлары учун топуракълар беривню ёругъу ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законлары булан белгилене.

VII бёлюк.

Табиатны сакълав, сав этив, ял алыв ва тарих-культура учун белгиленген топуракълар

32-нчи статья. Табиатны сакълав учун белгиленген топуракълар.

Табиатны сакълав учун белгиленген топуракълагъа заповедниклени, милли ва дендрология паркланы, ботаника бавланы, заказниклени (гьавчуланыкин къошмайлы), табиатны памятниклерини топуракълары гире.

Оланы туташ белгиленген муратларына къаршы чыгъагъан иш гёрювлер эсгерилген топуракъларда гери урула.

Заповедниклени, милли ва дендрология паркланы, ботаника бавланы, заказниклени (гьавчуланыкин къошмайлы), табиатны памятниклерини ишини режимин таъмин этмек учун шоланы режимин тюз юрютювню таъмин этивге зараллы таъсир этеген кюйде шо зоналаны топуракъларында чалышывун гери урмакъ булан сакълав зоналары токъташдырыла.

Табиатны сакълав учун белгиленген топуракъланы...

рын ва адамланы ял алыву учун онгайлы шартлар булан къыйышмайгъан предприятиелеге, идаралагъа ва къурумлагъа ес болмакъ, пайдаланмакъ яда ижарагъа алмакъ учун топуракъ участкалар берив гери урула.

Сав этив учун белгиленген топуракъланы пайдаландырывну къайдасы ССР Союзну, союз ва автоном республикаланы законлары булан белгилене.

34-нчю статья. Ял алыв учун белгиленген топуракълар.

Халкъны къурум къайдадагъы массовый ял алыву ва туризм учун белгиленген ва пайдаландырылагъан топуракълары ял алыв учун белгиленген топуракълар деп къабул гёрюле.

Оланы туташ кюйде белгиленивюне пайдаландырма четимлик этеген иш гёрювлер ял алыв учун белгиленген топуракъларда гери урула.

Гёрсетилген топуракъланы...

ну оьзбашына юрютме;

2) болдурулгъан юрт хозяйство продукциягъа ва шону сатывдан алынгъан гелимлеге еслике;

3) топуракъ участкада бар бары да ерлеге яйылгъан пайдалы маъданланы, торфну, агъачлыкъланы, сув объектлени хозяйствону гьажатлары учун токъташдырылгъан къайдада пайдаландырмагъа, шолай да топуракъны оьзге затларын пайдаландырмагъа;

4) яшавлукъ уьйлер, производство, культура-яшавлукъ ва оьзге биналар ва имаратлар къурмагъа;

5) юрт хозяйство оьсюмлюклер чачма ва тереклер орнатма еслигине;

6) топурагъын къайтарып алгъан яда топуракъ участкадан гёнгюллю кюйде отказ этген гезиклерде топуракъны тюшюмлюлюгюн артдырывгъа этилген харжланы толу кюйде къайтарышын алмагъа;

7) бу Кюрчюлерде, союз ва автоном республикаланы законларында гёз алгъа тутулгъан гезиклерде ва къайдаларда топуракъ участканы яда ону бир пайын заманлыкъгъа пайдаланмакъ учун бермеге.

Топуракъ есилери борчлу:

1) туташ белгилев булан къыйышывлу кюйде топуракъны асувлу пайдаландырмагъа, ону тюшюмлюлюгюн артдырмагъа, производствону табиатны сакълайгъан технологиясын къолламагъа, оьзюню хозяйство чалышывуну натижасында территорияда экология гьалны бузукълашма къоймай турмагъа;

2) топуракъны сакълавгъа байлавлу бу Кюрчюлени 42-нчи статьясы булан гёз алгъа тутулгъан чараларыны комплексин яшавгъа чыгъармагъа;

3) топуракъ налогун оьз заманында бермеге;

4) топуракъны оьзге есилерини, топуракъны пайдаландырывчуланы, шоланы ичинде ижарачыланы ихтиярларын бузмай турмагъа.

17-нчи статья. Топуракъны пайдаландырывчуларыны ихтиярлары ва борчлары

Топуракъны пайдаландырывчуланы ихтияры бар:

1) ону беривню шартлары булан къыйышывлу кюйде топуракъны пайдаландырмагъа;

2) топуракъ участкасында бар бары да ерлеге яйылгъан пайдалы маъданланы, торфну, агъачлыкъланы, сув объектлени токъташдырылгъан къайдада пайдаландыр-

яшавлукъ уьйлер, производство, культура-яшавлукъ ва оьзге биналар ва имаратлар къурмагъа;

4) пайдаландырывун токътатгъанда оьзюню гьисабына топуракъны яхшылашдырмакъ учун этилген харжны къайтарып алмагъа;

5) юрт хозяйство культуралар чачывгъа ва болдурулгъан юрт хозяйство малгъа еслиге;

6) бу Кюрчюлерде, союз ва автоном республикаланы законларында гёз алгъа тутулгъан гезиклерде ва къайдада топуракъ участкасын яда ону бир пайын заманлыкъгъа пайдаландырмакъ учун бермеге.

Топуракъны пайдаландырывчулар борчлу:

1) Туташ белгилев учун къыйышывлу кюйде ва ону беривню шартларына гёре топуракъны пайдаландырывну таъмин этмеге;

2) оьзлеге берилген топуракъны асувлу кюйде пайдаландырмагъа, производствону табиатны сакълайгъан технологиясын къолламагъа, оьзюню хозяйство чалышывуну натижасында территорияда экология гьалны бузукълашма къоймай турмагъа;

3) бу Кюрчюлени 42-нчи статьясы булан гёз алгъа тутулгъан кюйде топуракъланы сакълавну чараларыны комплексин яшавгъа чыгъармагъа;

4) топуракъ налогун яда топуракъ учун ижара гьагъын оьз заманында бермеге;

5) топуракъ есилерини, топуракъны оьзге пайдаландырывчуларыны, шоланы ичинде ижарачыланы ихтиярларын бузмай турмагъа.

18-нчи статья. Топуракъ есилени ва топуракъны пайдаландырагъанланы ихтиярларын якълав

Топуракъ есилени ва топуракъны пайдаландырывчуланы янындан законланы бузгъан гезиклерден къайры, пачалыкъ, хозяйство ва оьзге органланы ва къурумланы янындан топуракъ есилени ва топуракъны пайдаландырывчуланы чалышывуна баш къошмакъ гери урула. Бузулгъан ихтиярлар ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законлары булан гёз алгъа тутулгъан ёрукъда аякъгъа тургъузулмагъа герек.

Топуракъ есилени ва топуракъны пайдаландырывчуланы ихтиярларын бузувну натижасында болгъан зарал то-

дача къурмакъ учун;

варисликге гёре алынгъан яда яшавлукъ уьйню алгъан гезиклерде;

мердешли халкъ саниятлар учун.

Союз ва автоном республикаланы законлары булан елемек ва оьзге муратлар учун топуракъ участкаланы берив гёз алгъа тутулмагъа бола.

Топуракъ участканы елемек учунгъу ихтиярны алывну ёругъун ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законлары белгилей.

21-нчи статья. СССР-ни ватандашларыны топуракъдан пайдаланыву

участкалар гёрсетмек гёз алгъа тутулмагъа бола.

22-нчи статья. Къуллугъуна гёре топуракъ пайлар

Транспортну, агъачлыкъ хозяйствону, агъачлыкъ промышленностну, байлавлукъну, сув балыкъ, гьавчулукъ хозяйствону, шолай да халкъ хозяйствону оьзге тармакъларыны предприятиелери, идаралары ва къурумлары оьзлени къолунда бар яда оьзлер пайдаландырагъан топуракълардан союз ва автоном республикаланы законлары булан белгиленген шартларда ва ёрукъда оьзлени къуллукъчуларыны айры-айры категорияларына къуллугъуна гёре топуракъ пайлар бере.

IV бёлюк.

Юрт хозяйствогъа белгиленген топуракълар

23-нчю статья. Юрт хозяйствогъа белгиленген топуракъланы берив

Юрт хозяйство гьажатлар яда шо муратлар учун белгиленген топуракълар юрт хозяйство муратлардагъы топуракълар деп гьисап этиле.

Юрт хозяйствогъа белгиленген топуракълар бериле:

1) оьз кёмекчи хозяйствосун, онгача бавчулугъун, огородчулугъун ва гьайванчылыгъын юрютмек учун — СССР-ни ватандашларына;

2) СССР-ни ватандашларыны кооперативлерине — коллектив бавчулукъ, огородчулукъ ва гьайванчылыкъ учун;

3) СССР-ни ватандашларына, колхозлагъа, совхозлагъа, оьзге юрт хозяйство пачалыкъ, кооператив, жамият предприятиелеге ва къурумлагъа — товарный юрт хозяйствону юрютмек учун;

4) илму-ахтарыв, охув ва оьзге юрт хозяйство идаралагъа, юрт производство-техника училищелеге ва умуми билим береген школалагъа — ахтарыв, охув муратлар учун, алдынлы сынавну пропаганда этмек ва юрт хозяйствону юрютмек учун;

5) юрт хозяйство тюгюл предприятиелеге, идаралагъа ва къурумлагъа ва дин къурумлагъа — кёмекчи юрт хозяйствону юрютмек учун.

Оьзюню кёмекчи хозяйствосун юрютмек учунгъу абзарягъа топуракъ участкаланы халкъ депутатланы юрт, посёлок, шагьар Советлери бере.

ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законлары булан гёз алгъа тутулгъан гезиклерде юрт хозяйствогъа белгиленген топуракълар оьзге къурумлагъа ва адамлагъа юрт хозяйствону юрютмек учун берилмеге бола.

24-нчю статья. Колхозланы, совхозланы ва оьзге юрт хозяйство предприятиелени, идараланы ва къурумланы къолланагъан топуракълары.

Колхозлар, совхозлар ва оьзге юрт хозяйство предприятиелер ва къурумлар топуракъны жамият юрт хозяйство производствону юрютмек учун даимликге есликге алалар. Эсгерилген предприятиелер, идаралар ва къурумлар топуракъ участкаланы къошум гьисапда ижарагъа алмагъа болалар.

Колхозланы, совхозланы, оьзге юрт хозяйство предприятиелени, идараланы ва къурумланы топуракъгъа ихтияры оланы агропромышленный бирлешивлени, комбинатланы, агрофирмаланы ва оьзге къурулушланы составына гиргенде де сакълана.

Юрт хозяйство предприятиелени бёлюклерини кюрчюсюнде (сынав хозяйстволардан башгъаларында) яратылгъан ва шолардан чыгъагъан кооперативлеге халкъ депутатланы Советини къарары булан, алда олар ишлетеген топуракълардан хозяйствону юрютювню тенг шартларын яратывну тарыкълыгъын гьисапгъа алып, топуракъ участкалар бериле. Шо участкалар эсгерилген предприятиелени топуракъларыны составындан чыгъарып

оланы юрт хозяйстводагъы ишини сынавун, тарыкълы бажарывлулугъун ва оьзге шартларын ва факторларын гьисапгъа алып, топуракъ участканы алывгъа ватандашланы артыкъ ихтиярлары белгилене.

Сабанчы хозяйствону юрютеген ватандашланы топуракъ участкаларыны ахырынчы оьлчевлери, союз ва автоном республикаланы законлары булан къыйышывлу болуп, халкъ депутатланы ерли Советлери, берилген топуракъланы сабанчы хозяйствону членлерини оьзлени загьматы булан ишлетивню имканлыкъларын, регион башгъалыкъланы, специализациялашдырывну гьисапгъа алып, белгилей.

Сабанчы хозяйствону юрютеген ватандашланы топуракъ участкалары пайланмай. Топуракъ участканы елевню ихтияры союз ва автоном рес-

ва агъачлыкъ байлыкълар булан бирге бирликдеги массив булан бериле.

Оьзлени составындан чыгъагъан колхозланы ва оьзге юрт хозяйство кооперативлени членлерине, юрт хозяйство предприятиелени къуллукъчуларына топуракъ участка гёрсетиле, шону кадастра къыйматы хозяйствода орта даражада болмагъа герек. Хозяйствогъа гёре орта кадастра къыйматдан тёбен берилеген топуракъ участкалагъа союз ва автоном республикаланы законлары булан налог ва оьзге енгилликлер токъташдырыла.

СССР-ни оьзге ватандашларына сабанчы хозяйствону юрютмек учунгъу топуракъ участкалар, гьалиги Кюрчюлени 38-нчи статьясына къыйышывлу болуп, запасны топуракъларындан бериле.

Топуракъ беривде гери урув суд ёрукъда тайдырылмагъа бола.

V бёлюк.

Элни топуракълары

27-нчи статья. Шагьарланы ва шагьар къайдадагъы посёлокланы топуракълары

Шагьарны (посёлукну) дазуларындагъы бары да топуракълар халкъ депутатланы шагьар (посёлок) Советлерини ихтиярында бола. Шагьар (посёлок) дазуну токъташдырывну ва алышдырывну, шагьарланы (посёлокланы) территориясыны топуракъ-хозяйство къурулушуну ёругъу, топуракъ участкаланы чыгъарып алыв ва берив, шолардан пайдаланывну шартлары гьалиги Кюрчюлер, союз ва автоном республикаланы законлары булан белгилене. Шагьар (посёлок) дазуларда топуракъ участкаланы елевге, пайдаландырывгъа ва ижарагъа беривню гьакъындагъы къарарны халкъ депутатланы шагьар (посёлок) Совети къабул эте.

Топуракъ участкаланы шагьарны (посёлокну) дазуларына къошув шо участкалагъа топуракъ елевню ва топуракъны пайдаландырывну ихтиярын токътатывгъа элтмей.

28-нчи статья. Юртланы топуракълары

Юртланы топуракъларына топуракъланы къурувну ёругъунда шо пунктлар учун токъташдырылгъан дазуланы ичиндеги бары да топуракълар тие.

Юртланы топуракълары халкъ депутатланы юрт Советлерини ихтиярында. Юртланы дазуларыны ичинде халкъ депутатланы юрт Совети топуракъ участкаланы елевню, пайдаландырывну ва ижарагъа беривню гьакъындагъы къарарланы къабул эте. Юртланы топуракъларын пайдаландырывну ёругъу союз ва автоном республикаланы законлары булан белгилене.

VI бёлюк.

Промышленностну, транспортну, байлавлукъну, оборонаны ва оьзге муратланы топуракълары

29-нчу статья. Промышленностну, транспортну, байлавлукъну ва оьзге муратланы топуракълары

Оьзлени уьстюне салынгъан борчланы кютмек учун тийишли предприятиелеге, идаралагъа ва къурумлагъа пайдаландырмакъ учун берилген топуракълар промышленностну, транспортну, байлавлукъну ва оьзге муратла-

поведниклени, милли ва дендрология паркланы, ботаника бавланы, заказниклени (гьавчуланыкин къошмайлы), табиатны памятниклерини топуракълары гире.

Оланы туташ белгиленген муратларына къаршы чыгъагъан иш гёрювлер эсгерилген топуракъларда гери урула.

Заповедниклени, милли ва дендрология паркланы, ботаника бавланы, заказниклени (гьавчуланыкин къошмайлы), табиатны памятниклерини ишини режимин таъмин этмек учун шоланы режимин тюз юрютювню таъмин этивге зараллы таъсир этеген кюйде шо зоналаны топуракъларында чалышывун гери урмакъ булан сакълав зоналары токъташдырыла.

Табиатны сакълав учун белгиленген топуракъланы пайдаландырывну къайдасы ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законлары булан белгилене.

33-нчю статья. Савлукъ сакълав учун белгиленген топуракълар

Аврувланы алдын алывну ва сав этивню ишин къурмакъ учун онгайлы табиат-сав этив факторлары булангъы топуракъ участкалары сав этив учун белгиленген топуракълагъа гире.

Курортланы топуракъларын айрыча сакъламагъа тарыкъ. Табиат-сав этив факторланы сакълавну муратларында бары да курортларда санитар сакълавуну округлары токъташдырыла. Шо округланы дазуларында оьзлени чалышыву табиат-сав этив затла-

къурумлагъа ес болмакъ, пайдаланмакъ яда ижарагъа алмакъ учун топуракъ участкалар берив гери урула.

Сав этив учун белгиленген топуракъланы пайдаландырывну къайдасы ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законлары булан белгилене.

34-нчю статья. Ял алыв учун белгиленген топуракълар.

Халкъны къурум къайдадагъы массовый ял алыву ва туризм учун белгиленген ва пайдаландырылагъан топуракълары ял алыв учун белгиленген топуракълар деп къабул гёрюле.

Оланы туташ кюйде белгиленивюне пайдаландырма четимлик этеген иш гёрювлер ял алыв учун белгиленген топуракъларда гери урула.

Гёрсетилген топуракъланы пайдаландырывну къайдасы ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законлары булан белгилене.

35-нчи статья. Тарих-культура учун белгиленген топуракълар

Тарих-культура заповедниклерини, мемориал паркларыны, къабурланы, археология эсделиклерини топуракълары тарих-культура учун белгиленген топуракълагъа гире.

Шо топуракъларда оланы туташ кюйде белгиленивюне къаршы чыгъагъан гьар къайсы иш гёрювлер де гери урула.

Гёрсетилген топуракъланы пайдаландырывну къайдасы ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законлары булан белгилене.

VIII бёлюк.

Агъачлыкъ фондуну топуракълары, сув фондуну топуракълары ва запас топуракълар

36-нчы статья. Агъачлыкъ фондуну топуракълары

Агъач оьсеген, шолай да агъач оьсмейген, тек агъачлыкъ хозяйствону гьажатлары учун берилген топуракълар агъачлыкъ фондуну топуракълары деп къабул гёрюле.

Агъачлыкъ хозяйствосуну пачалыкъ органлары булан разилешивню ёлу булан халкъ депутатларыны ерли Советлери агъачлыкъ фондуну топуракъларын юрт хозяйство муратлар учун заманлыкъгъа пайдаландырмагъа бермеге бола. Гёрсетилген топуракълагъа гьакъ тёлев бу Кюрчюлени 12-нчи статьясында гёз алгъа тутулгъан къайдада алына.

Агъачлыкъ фондну топуракъларын пайдаландырывну къайдасы ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законлары булан белгилене.

37-нчи статья. Сув фондуну топуракълары

Сув токътайгъан ерлер, бузлукълар, батмакълыкълар, гидротехника ва оьзге сув-хозяйство имаратлары елеген, шолай да сув токътайгъан ер-

(Ахыры 3-нчю бетде).

ТОПУРАКЪНЫ ГЬАКЪЫНДА

ССР Союзуну ва союз республикаланы Закон кюрчюлери

(Башы 1 — 2-нчи бетлерде).

лени агъалары булан айрыкъ сызакълагъа гёрсетилген топуракълар сув фондуну топуракъларына гире.

Сув фондуну топуракъларын пайдаландырывну къайдасы ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законлары булан белгилене.

38-нчи статья. Запас топуракълар.

Елемеге ва даимликге пайдаландырмагъа берилмеген бары да топуракълар запас топуракълар бола.

Шолагъа бу Кюрчюлени 9-нчу статьясына къыйышывлу кюйде елевню ва пайдаландырывну ихтиярлары токътатылгъан топуракълар да гире.

Запас топуракълар халкъ депутатларыны Советлерини табилигинде бола ва бу Кюрчюлеге къыйышывлу болуп, аслу гьалда юрт хозяйство муратлар учун елевге, пайдаланывгъа ва ижарагъа бермек учун белгилене.

IX бёлюк.

Топуракъ есилеге, топуракъланы пайдаландырывчулагъа зараллары ва юрт хозяйство, агъачлыкъ хозяйство производствону тас этивлерин къайтарыв

Чыгъарып алыв яда топуракъ участкаланы заманлыкъгъа елев булан, шолай да топуракъ елевчюлени ва топуракъны пайдаландырывчуланы, шоланы ичинде ижарачыланы да ихтиярларын дазуландырывланы яда предприятиелени, идараланы, къурумланы ва ватандашланы чалышывуну таъсирини натижасында топуракъланы сан яныны бузукълашывуну булан болгъан зараланы толу оьлчевлерде (къолдан чыгъарылгъан онгайлыкъланы да къошуп) топуракъ есилеге ва топуракъны пайдаландырывчулагъа, шоланы ичинде шолай заралгъа тарыгъан ижарачылагъа да къайтармагъа тарыкъ.

Чыгъарылып алынагъан топуракъ участкалар оьзлеге гёрсетилген предприятиелер, идаралар, къурумлар, шолай да ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы бу Кюрчюлери ва оьзге законлары булан токъташдырылгъан къайдада топуракъ есилерини, топуракъны пайдаландырывчуланы, шоланы ичинде ижарачыланы да ихтиярларын дазуландырагъан, яда ювукъдагъы топуракъланы сан янын бузукълашдырагъан чалышыву учун предприятиелер, идаралар ва къурумлар болгъан зараланы къайтаралар.

Болгъан зараланы къайтарыв ва шоланы оьлчевлерин белгилев булан байлавлу эришивлюклени оьзлени ихтиярларына къыйышывлу кюйде суд яда пачалыкъ арбитраж чече.

40-нчы статья. Юрт хозяйство ва агъачлыкъ хо-

есилерини, ва топуракъны пайдаландырывчуларыны, шоланы ичинде ижарачыланы ихтиярларын дазуландырыв яда предприятиелени, идараланы ва къурумланы чалышыву булан тувулунгъан таъсир этивню натижасында топуракъланы сан яныны бузукълашывуну натижасында болгъан юрт хозяйство ва агъачлыкъ хозяйство производствону тас этивлерин халкъ депутатларыны Советлери къайтармагъа герек. Шо тас этивлени башы бу Кюрчюлени 39-нчу статьясы булан гёз алгъа тутулгъан тас этивлени къайтарыв булан янаша толтурула.

Юрт ва агъачлыкъ хозяйствону юрютюв булан байлавлу болмагъан гьажатлары учун къайтарылып алынагъан юрт хозяйство ва агъачлыкъ майданлары оьзлеге берилеген предприятиелер, идаралар ва къурумлар, шолай да оьзлени айланасында сакълав, санитар ва якълав зоналары токъташдырылгъан объектлери булангъы предприятиелер, идаралар ва къурумлар оборотдан юрт хозяйство ва агъачлыкъ майданларын тайдырыв яда шоланы бир къадар дагьнисин ерлеге гёчюрюв булан гёрсетилген шо тас этивлени башын толтура.

Тас этивлени башын толтурувну натижасында гелген харжлар янгы топуракъланы ишлетив, топуракъланы дагьнилилигин артдырыв ва агъачлыкъ фондуну топуракъларыны продукталылыгъын артдырыв учун пайдаланды-

ство оборотдан кюрчюсюз кюйде чыгъарып алывну алдын алывгъа, зараллы антропогенный таъсирлерден сакълавгъа, шолай да топуракъланы дагьнилилигин, агъачлыкъ фондну топуракъларыны продукталылыгъын артдырывгъа ва гётеривге бакъдырылгъан закон, къурум, экономика ва оьзге чараланы системасын къуршай.

Топуракъланы сакълав, четим табиат къурулувлары (экосистемалары) гьисапда оланы зона ва регион башгъалыкъларын гьисапгъа алмакъ булан яшавгъа чыгъарыла.

Топуракъланы асувлу кюйде пайдаландырывну системасы табиатны сакълав ресурсланы тутумлу характерли болмагъа ва топуракъланы сакълавну, оьсюмлюк ва гьайванлар дюньясына, геология журалары ва айлана якъны оьзге затларына таъсир этивюн дазуландырывну гёз алгъа тутмагъа борчлу.

42-нчи статья. Топуракълагъа къуллукъ этив ва сакълавну къайдасы

Топуракъ есилери ва топуракъны пайдаландырывчулар, шоланы ичинде ижарачылар да яшавгъа чыгъара:

территориясын асувлу кюйде къурувну;

топуракъланы, дагьнилилигин, шолай да топуракъланы оьзге янларын гётеривню ва артдырывну;

сувдан ва елден, ташгъынлардан, сув алывлардан, батмакълыкъгъа айланывлардан, экинчилей тузланывлардан, къургъакъ болувлардан, къатывлардан, производствону отходлары, химия ва радиоактивный веществолары булан насланывдан сакъламагъа;

юрт хозяйство топуракъланы уьлкюлюклеге ва чырхылыкълагъа айланывдан, топуракъланы культура-техника гьалын бузукълашдырагъан оьзге процесслерден сакъламагъа:

эгер топуракъланы дагьнилилигин башгъа бир къайдаларда янгыдан болдурмагъа бажарылмай буса, деградация этилген юрт хозяйство майданланы ишлетмей турмагъа;

бузулгъан топуракъланы культуралылыгъын янгыдан болдурмагъа, оланы дагьнилилигин, топуракъны оьзге пайдалы янларын гётермеге;

ва имаратланы ерлешдиривге, проектлешдиривге, къурувгъа ва ишге салывгъа экология талаплар

Янгы ва янгыртылагъан объектлени, къурулушланы ва имаратланы ерлешдирегенде, проектлешдирегенде, къурагъанда ва ишге салагъанда, шолай да топуракъланы гьалына терс яныдан таъсир этеген янгы технологияланы пайдаландырагъанда, топуракъланы якълавгъа байлавлу чаралар гёз алгъа тутулмагъа ва оьтгерилмеге герек.

Деградациядан ва бузувдан топуракъланы якълавну чараларын таъмин этмейген объектлени ишге салыв ва технологияланы къоллав гери урула.

Топуракъланы гьалына таъсир этеген объектлени ерлешдирив ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законлары булан белгиленген ёрукъда топуракъланы къурагъан, табиатны сакълайгъан ва оьзге къурумлар булан разилешилмеге герек.

44-нчю статья. Топуракъланы асувлу кюйде пайдаландырывну ва якълавну экономика якъдан иштагьландырыв

Топуракъланы асувлу кюйде пайдаландырывну ва якълавну экономика якъдан иштагьландырыв топуракъ есилени ва топуракъны пайдаландырывчуланы, шо санавда ижарачыланы топуракъланы дагьнисин сакълавгъа ва артдырывгъа, топуракъланы производство чалышывну зараллы гьасиллеринден якълавгъа байлавлу бакъдырылгъан материал якъдан иштагьландырыв булай затны къоша:

оьзлени айыбы болмайлы бузулгъан топуракъланы аякъгъа тургъузмакъ учун союз, республика яда ерли бюджетлени маяларын гёсетивню;

юрт хозяйство якъдан пайдаландырывну девюрюндеги яда проект булан гёз алгъа тутулгъан ишлени юрютювню девюрюнде оланы гьалын яхшылашдырывну девюрюнде топуракъ участкалар учунгъу гьакъ тёлевден эркин этивню;

онгайлы кредитлер беривню;

оьзлени айыбы болмайлы бузулгъан участкаланы заманлыкъгъа консервация этивню натижасында бюджетни маяларындан гелимни

XI бёлюк.

Топуракъланы пайдаландырыв ва якълав учунгъу тергев

45-нчи статья. Топуракъланы пайдаландырыв ва якълав учунгъу пачалыкъ контролюну борчлары

Топуракъланы пайдаландырыв ва якълав учунгъу пачалыкъ контролюну борчлары — бары да пачалыкъ ва жамият къурумланы, пачалыкъ идараланы ва къурумланы, шолай да ватандашланы яныдан топуракъланы асувлу пайдаландырыв ва якълав муратларда топуракъны гьакъындагъы законланы таъмин этмек.

46-нчы статья. Топуракъланы пайдаландырыв ва якълав учунгъу пачалыкъ контролюн юрютеген органлар

Топуракъланы пайдаландырыв ва якълав учунгъу пачалыкъ контролю халкъ депутатланы Советлерини ва хас вакиллик органланы яныдан болдурула.

Топуракъланы пайдаландырыв ва якълав учунгъу пачалыкъ контролюн болдурувну ёругъу ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законлары булан токъташдырыла.

47-нчи статья. Топуракъланы мониторинги

Топуракъланы мониторинги топуракъ фондуну гьалы учунгъу тергев этивню системасы гьисаплана, алышынывланы оьз заманында белгилей, шоланы къыйматлай, зараллы процесслени натижаларыны алдын ала ва тайдыра. Мониторингни оьтгеривню къурулушун, маънасын ва ёругъун СССР-ни Министрлер Совети токъташдыра.

XII бёлюк.

Пачалыкъ топуракъ кадастр

48-нчи статья. Пачалыкъ топуракъ кадастрны муррады

Пачалыкъ топуракъ кадастр халкъ депутатланы Советлерин, иштагьлы предприятиелени, идараланы, къурумланы ва ватандашланы оьзюн пайдалы кюйде къоллавну ва якълавну къурмакъ, топуракъ аралыкъланы ёрукълашдырмакъ, топуракъланы къурмакъ, топуракъ учунгъу гьакъ тёлевню оьлчевлерин кюрчюлендирмек, загьмат чалышывну къыйматламакъ муратларда топуракъны гьакъындагъы маълуматлар булан таъмин этмек учун белгиленген.

49-нчу статья. Пачалыкъ топуракъ кадастрны маънасы ва гийиривню ёругъу

Пачалыкъ топуракъ кадастр топуракъланы правовой режимини, топуракъ есилеге, топуракъны пайдаландырывчулагъа, топуракъланы категорияларына гёре, топуракъланы сан яныны характеристикасы ва халкъ хозяйство къыйматлылыгъы гьакъындагъы тарыкълы маълуматланы ва документлени системасын бирлешдире.

Пачалыкъ топуракъ кадастрны гийирив топография-геодезия, картография, топуракъ, геоботаника ва оьзге тюрлю тергевлер ва ахтарывлар юрютюв, топуракъны елев ва топуракъны пайдаландырывну язывы, топуракъланы гьисабын алыв ва къыйматлав булан таъмин этиле.

Пачалыкъ топуракъ кадастрны топуракъны къурувну органлары бютюн уьлке учун бир системагъа гёре пачалыкъ бюджетни маяларыны гьисабына юрюте.

Пачалыкъ топуракъ кадастрны юрютювню ёругъун СССР-ни Министрлер Совети токъташдыра.

XIII бёлюк.

Землеустройство

50-нчи статья. Землеустройствону мурады ва маънасы

Землеустройство топуракъны гьакъындагъы законланы, топуракъланы пайдаландырывну ва якълавну къурувгъа

ген кюйню онгайсызлыкъларын тайдырыв булан янгы топуракъ мюлклени ва топуракъланы пайдаландырывну янгыларын къурувну ва бар ларын ёрукълашдырывну,

лав, рекреация ва заповедник режимлери булангъы территорияланы ерлешдиривню кюрчюлендиривню ва дазуларын токъташдырывну;

7) землеустройствону проектлерин яшавгъа чыгъарыв учунгъу авторну яныдан тергев этивню;

8) топография-геодезия, картография, топуракъ, геоботаника ва оьзге тергевлени ва ахтарывланы.

51-нчи статья. Землеустройствону къурув

Землеустройствону пачалыкъ топуракъланы къурув къурумлар бюджетни маяларыны гьисабына кюте. Топуракъ участкаланы онгарыв, кюрчюден яхшылашдырыв ва якълав булан байлавлу топуракъланы онгарывну проектлерин гьазирлевню топуракъ есилени ва топуракъны пайдаландырывчуланы сиптечилиги булан оланы гьисабына оьзге топуракъланы онгарагъан къурумлар оьтгермеге бола.

XIV бёлюк.

Топуракъ эришивлюклени чечив ва топуракъны гьакъындагъы законланы бузгъаны учунгъу жаваплылыкъ

52-нчи статья. Топуракъ эришивлюклени чечивню ёругъу

Топуракъ эришивлюклени халкъ депутатланы Советлери, суд яда пачалыкъ арбитраж союз ва автоном республикаланы законлары булан токъташдырылгъан ёрукъда чече.

Топуракъ аралыкълар булан байлавлу мал-матагьгъа гёре эришивлюклени, оьзлени ихтиярларына къыйышывлу болуп, суд яда пачалыкъ арбитраж чече.

Бир республиканы предприятиелерини, идараларыны ва къурумларыны оьзге республиканы территориясында топуракъны пайдаландырывну масъалаларына байлавлу эришивлюклерине паритет къайдаларда иштагьлы болгъан республикаланы вакиллеринден къурулгъан комиссиялар къарай. Эгер комиссия разилешилген къарагъа гелмесе, бу масъалалагъа байлавлу эришивлюклеге ССР Союзуну законлары булан токъташдырылгъан ёрукъда къаралмагъа тюше.

53-нчю статья. Топуракъны гьакъындагъы законланы бузгъанлыгъы учунгъу жаваплылыкъ

Топуракъ участкаланы сатып алыв-сатыв, савгъат этив, борчгъа берив, оьз ихтиярына алышдырыв тюз тюгюл.

Топуракъ участкаланы оьз тёрече елегенликге айыплылар, шолай да юрт хозяйство топуракъланы ва оьзге топуракъланы бузувгъа, шоланы химия ва радиоактивный веществолар, производство от-

ходлар, нас сувлар булан нас этивде, топуракъланы гьалына терс яныдан таъсир этеген объектлени ерлешдиривге, къурувгъа, проектлешдиривге ва ишге салывгъа, топуракъланы пайдаландырывну, табиатны якълавну режимини талапларын кютмейгенликге, заманлыкъгъа елейген топуракъланы къайтарывну бузагъанлыкъгъа яда оланы белгиленгенине гёре пайдаландырмакъ учун ярайгъан гьалына гелтиривге байлавлу борчларын кютмейгенликге, топуракъны пайдаландырывну дазуларыны арасындагъы белгилени бузгъанлыкъгъа, пачалыкъ регистрацияны, топуракъланы гьисабыны ва къыйматыны маълуматларын бузгъанлыкъгъа айыплылар ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законларына къыйышывлу болуп, ватандаш, административ яда уголовный якъдан жавап бере.

Оьз тёрече къайдада елеген топуракъ участкалар, законсуз пайдаландырывну вакътисинде этилген харжлар тёленмейли, оьзлени есилерине къайтарыла.

Союз ва автоном республикаланы законлары булан топуракъны гьакъындагъы законланы бузувланы оьзге журалары учун да жаваплылыкъ токъташдырылмагъа бола.

Предприятиелер, идаралар, къурумлар ва ватандашлар топуракъны гьакъындагъы законланы бузувну натижасында гелтирген зараланы тёлемеге герек.

XV бёлюк.

...пуракъ участкалар оьзлеге гёрсетилген предприятиелер, идаралар, къурумлар, шолай да ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы бу Кюрчюлери ва оьзге законлары булан токъташдырылгъан къайдада топуракъ есилерини, топуракъны пайдаландырывчуланы, шоланы ичинде ижарачыланы да ихтиярларын дазуландырагъан, яда ювукъдагъы топуракъланы сан янын бузукълашдырагъан чалышывы учун предприятиелер, идаралар ва къурумлар болгъан заралны къайтаралар.

Болгъан заралны къайтарыв ва шоланы оьлчевлерин белгилев булан байлавлу эришивлюклени оьзлени ихтиярларына къыйышывлу кюйде суд яда пачалыкъ арбитраж чече.

40-нчы статья. Юрт хозяйство ва агъачлыкъ хозяйство производствону тас этивлерин къайтарыв.

Юрт ва агъачлыкъ хозяйствону юрютюв булан байлавлу болмагъан оланы муратларына пайдаландырмакъ учун юрт хозяйство ва агъачлыкъ майданларын къайтарып алыв булан тувулунгъан, топуракъ ...гъан юрт хозяйство ва агъачлыкъ майданлары оьзлеге берилеген предприятиелер, идаралар ва къурумлар, шолай да оьзлени айланасында сакълав, санитар ва якълав зоналары токъташдырылгъан объектлери булангъы предприятиелер, идаралар ва къурумлар оборотдан юрт хозяйство ва агъачлыкъ майданларын тайдырыв яда шоланы бир къадар дагьнилигин ерлеге гёчюрюв булан гёрсетилген шо тас этивлени башын толтура.

Тас этивлени башын толтурувну натижасында гелген харжлар янгы топуракъланы ишлетив, топуракъланы дагьнилилигин артдырыв ва агъачлыкъ фондуну топуракъларыны продукталылыгъын артдырыв учун пайдаландырыла.

Къайтарылма герекли тас этивлени оьлчевлери ва белгилевлени къайдасы, шолай да оланы къайтарывдан эркин этилеген предприятиелени, идараланы ва къурумланы списогу союз ва автоном республикаланы законлары булан токъташдырыла.

X бёлюк.

Топуракъланы сакълав

41-нчи статья. Топуракъланы сакълавну муратлары ва борчлары

Топуракъланы сакълав шоланы асувлу кюйде пайдаландырывгъа, юрт хозяй...

...булан насланывдан сакъламагъа;

юрт хозяйство топуракъланы уьлкюлюклеге ва чырхылыкълагъа айланывдан, топуракъланы культура-техника гьалын бузукълашдырагъан оьзге процесслерден сакъламагъа:

эгер топуракъланы дагьнилилигин башгъа бир къайдаларда янгыдан болдурмагъа бажарылмай буса, деградация этилген юрт хозяйство майданланы ишлетмей турмагъа;

бузулгъан топуракъланы культуралылыгъын янгыдан болдурмагъа, оланы дагьнилилигин, топуракъны оьзге пайдалы янларын гётермеге;

топуракъланы бузув булан байлавлу ишлер оьтгеренде топуракъны дагьнили къатлавун алмагъа, пайдаландырмагъа ва сакъламагъа.

Бютюнсоюз ва республика программаларыны оьлчевлеринде топуракъланы сакълавгъа байлавлу болуп, пачалыкъ органлары тийишли чаралар гёрелер.

Топуракъланы якълавну ёругъу ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законлары булан токъташдырыла.

43-нчю статья. Топуракъланы гьалына таъсир этеген объектлени, къурулушланы ...тагьландырыв булан затны къоша;

оьзлени айыбы болмайлы бузулгъан топуракъланы аякъгъа тургъузмакъ учун союз, республика яда ерли бюджетлени маяларын гёсетивню;

юрт хозяйство якъдан пайдаландырывну девюрюндеги яда проект булан гёз алгъа тутулгъан ишлени юрютювню девюрюнде оланы гьалын яхшылашдырывну девюрюнде топуракъ участкалар учунгъу гьакъ тёлевден эркин этивню;

онгайлы кредитлер беривню;

оьзлени айыбы болмайлы бузулгъан участкаланы заманлыкъгъа консервация этивню натижасында бюджетни маяларындан гелимни бир пайын кемитивню;

топуракъланы сан янын яхшылашдырыв учун ишлетивлени, топуракъланы дагьнилилигин ва агъачлыкъ фондну топуракъларыны продукталылыгъын артдырывну, экология якъдан таза продукт чыгъарывну.

Топуракъланы асувлу кюйде пайдаландырывну ва якълавну экономика якъдан ишлетивлени булан байлавлу чараланы яшавгъа чыгъарывну ёругъу ССР Союзуну, союз ва автоном республикаланы законлары булан токъташдырыла.

...муратларда топуракъны гьакъындагъы маълуматлар булан таъмин этмек учун белгиленген.

49-нчу статья. Пачалыкъ топуракъ кадастрны маънасы ва гийиривню ёругъу

Пачалыкъ топуракъ кадастр топуракъланы правовой режимини, топуракъ есилеге, топуракъны пайдаландырывчулагъа, топуракъланы категорияларына гёре, ...ланы гьисабын алыв ва къыйматлав булан таъмин этиле.

Пачалыкъ топуракъ кадастрны топуракъны къурувну органлары бютюн уьлке учун бир системагъа гёре пачалыкъ бюджетни маяларыны гьисабына юрюте.

Пачалыкъ топуракъ кадастрны юрютювню ёругъун СССР-ни Министрлер Советни токъташдыра.

XIII бёлюк.

Землеустройство

50-нчи статья. Землеустройствону мурады ва маънасы

Землеустройство топуракъны гьакъындагъы законланы, топуракъланы пайдаландырывну ва якълавну къурувгъа байлавлу халкъ депутатланы Советлерини къарарларын кютювге, онгайлы экология гьалны яратывгъа ва табиат ландшафтланы яхшылашдырывгъа бакъдырылгъан чараланы системасын бирлешдире.

Землеустройство гёз алгъа тута:

1) топуракъ ресурсланы пайдаландырывну якълавну схемаларын ва землеустройствону схемаларын онгарывну;

2) административный-територия къурулушланы дазуларын ерлерде токъташдырывну;

3) топуракъланы ерлешген кююню онгайсызлыкъларын тайдырыв булан янгы топуракъ мюлклени ва топуракъланы пайдаландырывну янгыларын къурувну ва барларын ёрукълашдырывну, проектлерин онгарывну, натуралай топуракъ участкаланы айырывну, топуракъны елемеге ва пайдаландырмагъа ихтиярны токъташдырагъан документлени гьазирлевню;

4) ич хозяйство землеустройствону проектлерин ва топуракъланы пайдаландырыв ва якълав булан байлавлу оьзге проектлени онгарывну;

5) прогнозланы, топуракъланы пайдаландырывну ва якълавну умумисоюз ва регион программаларын онгарывну;

6) айрыча табиатны якъ...

...миссиялар къарай. Эгер комиссия разилешилген къараргъа гелмесе, бу масъалалагъа байлавлу эришивлюклеге ССР Союзуну законлары булан токъташдырылгъан ёрукъда къаралмагъа тюше.

53-нчю статья. Топуракъны гьакъындагъы законланы бузгъанлыгъы учунгъу жаваплылыкъ

Топуракъ участкаланы сатып алыв-сатыв, савгъат этив, борчгъа берив, оьз ихтиярына алышдырыв тюз тюгюл.

Топуракъ участкаланы оьз тёрче елегенликге айыплылар, шолай да юрт хозяйство топуракъланы ва оьзге топуракъланы бузувгъа, шоланы химия ва радиоактивный веществолар, производство от...

...шывлу болуп, ватандаш, административ яда уголовный якъдан жавап бере.

Оьзтёрече къайдада елеген топуракъ участкалар, законсуз пайдаландырывну вакътисинде этилген харжлар тёленмейли, оьзлени есилерине къайтарыла.

Союз ва автоном республикаланы законлары булан топуракъны гьакъындагъы законланы бузувланы оьзге журалары учун да жаваплылыкъ токъташдырылмагъа бола.

Предприятиелер, идаралар, къурумлар ва ватандашлар топуракъны гьакъындагъы законланы бузувну натижасында гелтирген заралны тёлемеге герек.

XV бёлюк.

Халкъара дыгъарлар

54-нчю статья. Халкъара дыгъарлар

Эгер СССР-ни халкъара дыгъары булан СССР-ни топуракъны гьакъындагъы законларында барларындан эсе башгъа правилолар токъташдырылгъан буса, халкъара дыгъарыны правилолары къоллана.

Эгер союз республиканы халкъара дыгъарында шо союз республиканы топуракъны гьакъындагъы законлары булан гёз алгъа тутулгъанларындан эсе башгъа правилолар токъташдырылгъан буса, союз республиканы топуракъны гьакъындагъы законларына бакъгъан якъда да шолай ёрукъ къоллана.

СССР-ни ОЬР СОВЕТИНИ ПРЕДСЕДАТЕЛИ
М. ГОРБАЧЁВ.

Москва, Кремль, 28 февраль 1990 йыл.

ССР СОЮЗУНУ ВА СОЮЗ РЕСПУБЛИКАЛАНЫ ТОПУРАКЪНЫ ГЬАКЪЫНДАГЪЫ ЗАКОН КЮРЧЮЛЕРИН ГЮЧГЕ ГИЙИРИВНЮ ГЬАКЪЫНДА

СССР-ни ОЬР СОВЕТИНИ КЪАРАРЫ

СССР-ни Оьр Совети **къарар эте:**

1. ССР Союзуну ва союз республикаланы топуракъны гьакъындагъы Закон кюрчюлерин 1990-нчы йылны март айыны 15-нден, Кюрчюлени 12-нчи статьясын буса 1991-нчи йылны январь айыны 1-нден гючге гийирмек.

2. Гележекде ССР Союзуну ва союз республикаланы топуракъны гьакъындагъы законун ССР Союзуну ва союз республикаланы топуракъны гьакъындагъы Закон кюрчюлери булан къыйышывлу этгинче, ССР Союзуну ва союз республикаланы законуну гьали иш гёрюп турагъан актлары къоллана, неге тюгюл олар Кюрчюлеге къаршы тюгюл.

ССР Союзуну ва союз республикаланы топуракъны гьакъындагъы Закон кюрчюлери бу Кюрчюлени гючге гийирген сонг тувулунгъан закон аралыкъларына, демек 1990-нчы йылны март айыны 15-нден тутуп, оьзлеге бу статья 1991-нчи йылны январь айыны 1-нден тутуп къолланагъан Кюрчюлени 12-нчи статьясы булан гёз алгъа тутулгъан закон аралыкъларындан къайрылары къоллана.

1990-нчы йылны март айыны 15-не ерли тувулунгъан топуракъчылыкъ законлагъа (топуракъчылыкъ налоггъа ва ижара гьакъ тёлевге гёре закон аралыкълары буса — 1991-нчи йылны январь айыны 1-не ерли) ССР Союзуну ва союз республикаланы топуракъны гьакъындагъы Закон кюрчюлери бу Кюрчюлени гючге гийирген сонг тувулунажакъ законлагъа ва борчлагъа къоллана.

3. Токъташдырмакъ:

оьзлени ихтиярларыны дазуларында тийишли къурумланы янындан топуракъ участкалар беривню гьакъында 1990-нчы йылны март айыны 15-не ерли къабул этилген, тек ССР Союзуну ва союз республикаланы топуракъны гьакъындагъы Закон кюрчюлерин гючге гийиреген вакътиге яшавгъа чыгъарылмагъанлары Кюрчюлени талапларына гёре яшавгъа чыгъарылмагъа герек;

юрт хозяйство предприятиелени къуллукъчулары болмайгъан ватандашлар, шолай да оьзлени ихтиярында заманлыкъгъа пайдаланмакъ учунгъу топуракъ участкалары булангъы юридический адамлар — 1990-нчы йылны март айыны 15-не ерли юрт хозяйство предприятиелер оьзлеге бергенлери — топуракъ елевню яда топуракъны пайдаландырывчусуну ихтиярлылыгъын гьазирлемек учун оьзлени ихтиярын сакълай;

Кюрчюлени 9-нчу статьясыны 9-нчу пункту булан гёз алгъа тутулгъан кюйде болжалын башлав шоланы гючге гийирген замандан тутуп башлана.

4. Союз ва автоном республикаланы Оьр Советлерине:

ССР Союзуну ва союз республикаланы топуракъны гьакъындагъы Закон кюрчюлерине къыйышывлу кюйде союз ва автоном республикаланы законларын онгармакъ;

есликге ихтиярлылыгъын ва топуракъдан даим пайдаланмагъа ихтиярлылыгъын, топуракъ беривню ва къайтарып алывну къайдасын гертилейген пачалыкъ актыны формасын онгармакъ, шолай да топуракъгъа есликни ва топуракъны пайдаландырывну ихтиярлылыгъын гьазирлевню мекенли болжалларын гёз алгъа тутмакъ;

топуракъчылыкъ аралыкъларын алышдырывну барышында юрт хозяйствону оьсювюню алдынлылыгъындан, хозяйствону ишин юрютювню формаларын экинчилей танглавдан, ишни девюрлеге гёре оьтгеривден, социальный-экономика ва экология гьасиллерин оьр даражада гьисапгъа алывдан, экономика реформаны яшавгъа чыгъарывгъа байлавлу чараланы бютюн комплекси булан тыгъыс кюйде байлавлукъдан ёлбашчылыкъ алмакъ.

5. СССР-ни Министрлер Советине тапшурмакъ:

1990-нчы йылны октябрь айыны 1-не ерли:

ССР Союзуну ва союз республикаланы топуракъны гьакъындагъы Закон кюрчюлеринден арагъа чыгъагъан ССР Союзуну гьали иш гёрюп турагъан закон актларын алышдырывгъа ва толумлашдырывгъа байлавлу таклифлени ССР-ни Оьр Советине бермек;

СССР-ни гьукуматыны къарарларын ССР Союзуну ва союз республикаланы топуракъны гьакъындагъы Закон кюрчюлери булан къыйышывлу этмек;

Кюрчюлеге къаршы чыгъагъан оьзлени норматив актларына янгыдан къаравну ва алышдырывну СССР-ни министерликлерини, пачалыкъ комитетлерини ва ведомстволарыны янындан таъмин этмек;

1990-нчы йылны август айыны 1-не ерли ССР Союзуну ва союз республикаланы пайдаландырылмайгъан ва асувсуз кюйде пайдаландырылагъан топуракъларын даими гьалда арагъа чыгъарывну къуршайгъан кюйде топуракъны гьакъындагъы Закон кюрчюлерин яшавгъа чыгъарывгъа бакъдырылгъан чараланы комплексин яшавгъа чыгъармакъ;

топуракъ учун гьакъ тёлевню принциплерин токъташдырмакъ;

топуракъны онгарывну, топуракъчылыкъ кадастрасын ва топуракъланы мониторингин юрютювню къайдасыны аслу положениелерин бегетмек;

ведомствоара кюрчюде топуракъланы мониторингин, топуракъчылыкъ кадастрасын, топуракъны ишлетивню, топуракъланы пайдаландырыв ва сакълав учун пачалыкъ янындан этилеген тергевню къоллавну таъмин этеген янгы пачалыкъ органларын къурув яда гьали иш гёрюп турагъанларын беклешдирив;

сабанчы хозяйстволаны якълавну социальный программасы.

Топуракъда хозяйствону юрютювню бары да формаларын оьсдюрмек учун бир тенг имканлыкълар болдурувгъа байлавлу болуп, он уьчюнчю бешйыллыкъны планыны проектинде чаралар гёз алгъа тутмакъ.

6. ССР Союзуну ва союз республикаланы 1968-нчи йыл 13-нчю декабрде СССР-ни Закону булан бегетилген топуракъны гьакъындагъы законуну кюрчюлерин, 1990-нчы йыл 15-нчи мартдан тутуп, оьз гючюн тас этген деп къабул гёрмек (СССР-ни Оьр Советини Ведомстволары, 1968 йыл, № 51, 485 статья; 1977 йыл, № 38, 567 статья; 1977 йыл, № 51, 771 статья; 1980 йыл, № 3, 42 статья; 1981 йыл, № 3, 75 статья; 1984 йыл, № 24, 422 статья; 1987 йыл, № 32, 514 статья) 8 статьяны къошмай (СССР-ни Оьр Советини Президиумуну 1987 йыл 2 декабрдеги Указыны редакциясында (СССР-ни Оьр Советини Ведомстволары, 1987 йыл, № 49, 791 статья), шо 1991-нчи йыл 1-нчи январдан тутуп гючден тайгъан деп къабул гёрюле.

7. Бу къарар булан гёз алгъа тутулгъан чараланы яшавгъа чыгъарылывуну барышы учун контроллукъну таъмин этмекни ва тарыкълы болгъанда СССР-ни Оьр Советине тийишли таклифлер бермекни СССР-ни Оьр Советини Аграрный масъалалагъа ва сурсатгъа къарайгъан комитетине, СССР-ни Оьр Советини Экологияны ва табии ресурсланы асувлу кюйде пайдаландырывну масъалаларына къарайгъан комитетине ва СССР-ни Оьр Советини Законлар чыгъарывну, законланы ва низамны масъалаларына къарайгъан комитетине тапшурмакъ.

СССР-ни ОЬР СОВЕТИНИ ПРЕДСЕДАТЕЛИ
М. ГОРБАЧЁВ.

Москва, Кремль. 28 февраль 1990 йыл.

Адам ва табиат

Табиатны тазалыгъын сакълав, ерни тюбюндеги пайдалы маъданланы дурус кюйде къоллав — дюньяда яшайгъан инсанланы алдында токътагъан аслу борч. Шону маънасы промышленность, халкъ хозяйство гюн сайын оьсюп тербейген вакъти айрокъда арта. Табиатны тюрлениивю инсанланы гьаракатына асаслана. Адамлар оьзлеге тарыкъ болагъан металны, напны, ташкёмюрню, сувну ва оьзге тюрлю байлыкъланы къолламагъа борчлу бола. Оланы тапмакъ учун топуракъны теренине ерли етишме къаст эте. Натижада табиат алышына.

НАСЛУЛАР ГЕЧМЕС

Алимлер этген гьисаплагъа гёре гьали адамлар йылда 150 кубокилометр сув харжлай. Шо ер юзюндеги оьзен сувланы 1 проценти бола. Шолай гьисаплагъа, санавлагъа асасланып, кёбюсю алимлер гележекде инсанланы яшаву учун табиат байлыкълар етишмей къалмакъ бар деген масъаланы арагъа чыгъара. Къоркъунчлукъну гери урмакъ учун табиатны байлыкъларын аямагъа борчлубуз.

Илму-техника оьсювюню ер юзюнде яшайгъанлар учун заралы яны — производствону къалды-къулдулары булан табиатны наслайгъанлыкъ. Буссагьатгъы вакътиде ер юзюнде 70 — 80 миллион тонна синтетика материаллар этиле, авлакълагъа 100 миллион тоннагъа ювукъ минерал кюйлевючлер, 2 миллион тоннадан да къолай дарманлар тёгюле. Гьавагъа буса 150 миллион тонна кюкюрт, 55 миллион тонна азот къошулчанлар ва оьзгелери йибериле.

Артдагъы 20 — 30 йылны узагъында алимлер халкъгъа Совет гьакимлик табиатны оьр даражада гьайын эте [illegible] турду. Янгыртып къурувну вакътисинде биз шо масъаланы башгъача чечмеге борчлу болдукъ. Байкалны суву нас болуп, ондагъы сыйлы балыкълар къырыла башлагъан.

Белоруссиядагъы торф топуракълар хумлукълагъа айлана. Артдагъы йылларда буса, тыш пачалыкълардан валюта къазанмакъ учун, бизин пачалыкъ Австралия булан дыгъар байлагъан. Дыгъаргъа гёре Австралия Байкалда оьзюню къойларындан къыркъгъан юнлерин жувмагъа хыял эте. Олай къазаныгъан валюта кимге тарыкъ? Чернобыль жанлы табиатгъа нечик таъсир этегенин СССР-ни Оьр Советини депутаты В. Щербаков Экинчи съездде депутатлагъа къазапланыв булан айтды, сегиз бутлу тай тувгъанны суратда гёрсетди. Чернобылни гележегин буссагьат айтмагъа да къыйын.

Биз барыбыз да билеген кюйде канализациядан таба нас сувлар денгизге гелип къошулагъан гезиклер аз тюгюл. Мисал учун, бизин Магьачкъалада консерво, бочкелер этеген, Каспийскидеги «Дагдизель» заводлар насларын шолай йиберип тура. Промышленный объектлени башын тутгъан гьакимлер олай герекли масъалалагъа агьамият бермей, гьар гюнлюк аваралар булан машгъул.

Къызылюрт шагьарны ягъасында къурулгъан суперфосват завод адамланы, жан-жаныварны савлугъуна пайдалымы? СССР-ни Оьр Советини сессияларында Дагъыстандан баргъан депутатланы бирлери республикагъа асфальт завод тарыкъ деп талап этелер. Ону табиат булангъы аралыгъын эсине алмагъа хыялы ёкъ. Давдан сонггъу йылларда Къумукъ-тюздеги орманлыкъларда къыр тавукълардан, чиллерден, тюлкюлерден, къоянлардан, къубагийиклерден ва башгъа жан-жаныварлардан кёп зат ёкъ эди. Гьали сав гюнню узагъында [illegible] турсанг да, жанланы авазларын да эшитмеге болмайсан. Агъачлыкъларда оьсеген гертмени, чумну, ябушгъанны, оьгюзъемишни ва оьзге къыр емишлени аз бола барагъанлыгъы да адамны ичинбушдурмай болмай. Самолётлардан таба себилеген химия дарманлар топуракъланы гюйдюрегенинден къайры, жан-жаныварны ва оьсюмлюклени аз болувуна элте.

Солакъ оьзенде къурулагъан сув электрик станциялар асил балыкъланы гележегине гелтирген заралны ким багьалама болар. Таргъу тавдан агъагъан сюзюк сувлар, шаршар булакълар къайда? Кахулайны яртысы къайдадыр? Таргъу тавну уьстюнде таш чыгъарагъан карьерни токътавсуз атылтагъанлыкъгъа ахыр салмагъа заман чы болгъан эди. Таргъулулар шону гьакъында ойлашып неге къарамай?

Артдагъы йылланы ичинде бизин пачалыкъда 1 миллион гектардан да къолай топуракъ зараллангъанлыкъны натижасында ашлыкъ оьсмейген болгъан. Табиатны инсанны пайдасына пайдаландырагъанны орнуна огъар зарал этип турабыз. Ерден чыгъагъан исси сувланы алайыкъ. Олай сувлар булан бизин республика айрокъда бай. Исси сувланы къоллайгъанда сувну башлап тазаламагъа тарыкъны унутабыз. Ондан къайры, республикада гюнню гючюн къоллавгъа да тергевню артдырмагъа тюшежек. Солакъ оьзенни онг янында ерлешген «Гюнеш» деген институтуна гирип къараса да таманлыкъ этежек. Институтну бары да биналары гюн шавлалагъа иситиле. Табиатны адамгъа къуллукъ этивде имканлыкълары кёп, тек оланы хадирин билип аяп янашмакъ — гьар-бир адамны борчу.

Бизин гележек наслуларыбыз гьали биз ойлашмай къоллай туруп, хумлукълагъа айландыргъан топуракъланы бизден гечмес. Табиатны тазалыгъын сакълавда, ону маъданларын дурус къоллавда уллудан яшгъа ерли ойлашып къарама зат бар.

А. БАТЫРМУРЗАЕВ,
СССР-ни Илмулар академиясыны Дагъыстан филиалыны геотермия лабораториясыны заведующийи, физика-математика илмуланы кандидаты.

Бизин яшыл уьюбюз

Шагьар бавдан оьтегенде, бутагъы сынгъан терекни, уьлкюню, оланы тюплеринде тёбе болгъан уватылгъан шишаны гёргенде гёнгюнг бузула. Шо саялы шагьарларда яшыллыкъны аяп янашывну гьисин сингдирмек муратда, онда яшайгъанланы тарбиялама гереклигини масъаласы арагъа чыгъа. Табиатгъа дурус янашывну адамлыкъ яны булан тувра аралыгъы бар.

Кёплер терекни гессе не бола, янгыдан орнатар деп ойлаша. Шолай дюр буса да ярай, тек терек оьсгюнче огъар нечакъы къуллукъ тарыкъ экенин унутма ярамай. Артдагъы вакътилерде шагьарлылар уьйлерин ва балконларын генглешдирип къурмагъа башлагъан. О чу яман тюгюл, тек къурулушгъа гиришгинче алда, шо ерде хыйлы йыллардан берли оьсеген тереклени гесип тайдырагъаны яхшы тюгюл.

«Тереклер адамлар йимик: оланы да жаны бар. Шону эс этип бажармагъа герек», — деп айтгъан Л. Толстой сабанчы булан хабарлай туруп. Шо сёзлер шагьаргъа чыгъып гезейген вактиде мени эсиме гелди. Францияда кёбюсю парклларда тереклеге «бизни сындырсагъыз, оьзюгюзню оьмюрюгюзню къысгъартасыз» деген ва огъар ошагъан билдиривлер илинген. Бизин бавларда да шо меселде иш гёрме ярар эди. Сындырмагъа къолун узатгъанланы бирлерини сама юреги йымышар эди. Гьар гюнлюк аваралар булан бизге яшыллыкъланы гьайын этмеге чола тиймей къала. Бир-бирде, оьтюп барагъанда: «Не аривдюр», — деп, башыбызны гётерип, къарап йиберереген кюйюбюз чю бола.

Артдагъы уьч йылны ичинде шагьарыбызда 490 минг терек ва уьлкю орнатылгъан. Санавлагъа гьеч багьана ёкъ. Шончакъы терек яшыллашып йиберген буса, биз яшыллыкъгъа бёленип къалар эдик. Орнатылгъан тереклени кёплери, къарав етишмейгенликден тамурланмай, къуруй, къалгъанларын гьайванлар ашай, адамлар оьзлер сындыра...

Иорданиягъа баргъанда мен булай затны эследим: эртенлер ишге геттинче алда, ону тахшагьары Амманда яшайгъанлар абзарларын, уьйлерини алдындагъы асфальтны тап-таза этип сибирип гетмеге борчлу. Шо янгыз тазалыкъ учун тюгюл, тарбиялав муратда да этиле. Сав гюнню узагъында жыйылгъан чёп, целлофан дорбалагъа салынып, орамлардагъы ябулагъан чёп ящиклеге ташлана. Ящиклени айланасында сама бир чёпню де гёрмессен. Ондагъы рамлар нече де таза.

Бизде буса? Магьачкъаланы Ленин орамындан оьтюп къарайыкъ. Бугюн субботник оьтгерип, бары да ерни тазалап, тереклер ва уьлкюлер орнатып онарсакъ, эртенние бары да зат алдагъы кюйнде болуп табула. Къарагъанда, бизин учун аслу зат тереклени орнатып къоймакъ буса ярай. Олагъа къуллукъ этивню аварасы биревге де тарыкъ тюгюл.

Чечеклер орнатгъан, яшыллландырылгъан балконлагъа къарамагъа кепинг геле. Бир-бир уьйлерде яшыллыкълар къалкъысына ерли чыгъып гетген. Оьзге пачалыкъларда салкъынлыкъ учун къалкъылагъа ерли оьсеген оьсюмлюклени пайдаландырагъаны хыйлы бола. Бизде огъар артда тюшюнюп геле.

Табиат аявсуз янашывгъа чыдамай, гьалиги заманда яшыллыкъны къорумакъ учун белгили чаралар да ёкъ. Биз Грозный орамны 43 номерли уьюнден квартир алып гиргенде, терезебизни тюбюнде 15 квадрат метр топуракъны онгарып, онда гьар тюрлю чечеклер чачгъан эдим. Олар оьсюп уллу болду. Айрокъда ахшамлар ишден къайтгъан сонг гюнге къувлуйгъан чечеклеге къарап, кеп ала эдик. Тек сюючюбюз узакъ бармады. Уьючю къабатда турагъан хоншубуз, балконундан таба туз холалар ташлап, уьстевюне тузлу сув да тёгюп, чечеклени лам этип сёндюрюп къойду. Ондан сонг топуракъны ёрукълашдырмакъ муратда не чаралар гёрмеге де борчлу болдукъ. Юрегинде аз сама рагьмусу бар адам гёре багъа шолай гёзелликни ёймагъа болурму? Олай адамлагъа къаршы чара гёрюлмейгени дагъы да яман. Судахтарыв къурумлагъа ва администрация комиссиялагъа, участка инспекторлагъа табиатны якълайгъан законланы бузагъанлагъа къаршы иш гёрювюн осаллашдырма бирдокъда ярамас. Озокъда, гьар терекни, гьар чечек бёлекни янына къаравулчу салып болмай, тек оьрде эсгерилген гезиклени оьз гёзлеринг булан гёргенде сама иннемей турма тюшмей.

Уллулар этеген нукъсанлыкъланы яшлар гёре ва дагъы да къолайсызларын такрарлама башлай. Табиатгъа аяп янашыв оьсюп гелеген наслуну къылыкъ якъдан табиялавну бир яны. Халкъны арасында булай айтыла: адам оьмюрюнде бир терек сама орнатма тарыкъ. Тек ону орнатып къойгъан булан битмей, ону оьсдюрмеге де тарыкъ. Табиатны сюеген адамны жинаятчылыкъ этмеге къолу бармажакъ. Шо саялы яшланы табиатгъа гьюрмет этдирип тарбиялавну агьамияты уллу.

Буссагьатгъы экология гьал осаллашгъан вакътиде, янгыз бизин республикада тюгюл, бютюн уьлкебизде де гьалны яхшы янына къолайлашдырмакъ учун хыйлы чалышма тарыкъ болажакъ. Экология гьал бузукълашгъанны тергевге алып, СССР-ни Оьр Совети «Уьлкени экология гьалын яхшылашдырывну чаралары гьакъында» къарар къабул этген. Онда айтылгъан кюйде, къурумлар ва айры-айры адамлар табиатгъа этген заралына гёре тийишли такъсыргъа тартылмагъа, этилген заралны тёлемеге борчлу.

Республикада къурулгъан Табиатны якълавну пачалыкъ комитетине табиатны къорув муратларда 1990-нчы йылгъа 1017 минг манат гёрсетилген. Бары да халкъ, табиатны тазалыгъын сакълавну яныбыз деп айтса тюгюл, гьалиге мекенли алышынагъан зат гёрюнмей. Табиатны якълавгъа гёрсетилген харж чы арта.

Адам табиатны къурдашы дейлер. Шолай болгъан сонг къурдашына аяп янашмагъа герек тюгюлмю? Гёзел дюньябызны гёзеллигин биз артдырмасакъ, бизге шону ким этежек.

И. МАГЬАММАТОВ,
Дагъыстан педагогика институтну кафедрасыны старший дарс беривчюсю.

Бу тереклер, озокъда, адам салгъан яралардан къурумагъан, тек оланы оьмюрю къоллары сынгъан адам йимик зайыплыкъда гетежек. Бизин герти уьюбюз — табиат. Шолай болгъан сонг ону нечик аяма, асырама тарыкъ экенин англасакъ да, кёбюсю гезиклер айсенилик уьст гелип къала. Оьрдеги суратлар шолай гезиклени гёрсете.

Т. МАГЬАММАТОВ чыгъаргъан суратлар.

Бакъасдагъы ишлер токътатылгъан

Бакъасны талигъи кёплени ичинбушдура. Шону гьакъында артдагъы вакътилерде кёп айтылгъан, печатда да чыкъгъан. Агропромну хозяйстволары ону территориясын, гесеклеп ала туруп, битдирип бара. Ону гележегинде бир гьайы да ёкъ. Табиатны якълайгъан къурумланы ихтияры болмай туруп, ведомствочулукъ пайдалары саялы, Бакъасда мелиорация ишлер де оьтгерилме башлагъан эди.

Бакъас кёлню талигъи, гер-

татсын деп кагъыз йиберген эди. Министрни биринчи заместители Къурбановдан шо кагъызгъа гёре къазыв ишлер токътатылгъан деп кагъыз гелген.

Республиканы Агъачлыкъ хозяйство министерлиги неге иннемей тура яда ондагъылагъа не болуп гетсе де башгъа тюгюлмю? ДАССР-ни Министрлер Совети 1983-нчю йылдан берли Бакъасны табиатны сыйлы байлыгъы гьисапда къорумагъа Сув хозяйство министерликге, «Дагрыбагъа», Къызылюрт райис-

КАСПИЙ ДЕНГИЗГЕ— АЙРЫЧА ТЕРГЕ

...150 миллион тонна къокър... 55 миллион тонна азот къошулчанлар ва оьзгелери йибериле.

Артдагъы 20 — 30 йылны узагъында алимлер халкъгъа Совет гьакимлик табиатны оьр даражада гьайын эте деген пикруну сингдирип турду. Янгыртып къурувну вакътисинде биз шо масъаланы башгъача чечмеге борчлу болдукъ. Байкалны суву нас болуп, ондагъы сыйлы балыкълар къырыла башлагъан.

...сонгъу йылларда Къумукъ-тюздеги орманлыкъларда къыр тавукъылардан, чиллерден, тюлкюлерден, къоянлардан, къубагъийиклерден ва башгъа жан-жанывардан кёп зат ёкъ эди. Гьали сав гюнню узагъында агъачлыкъда турсанг да, жаналы авазларын да эшитмеге болмайсан. Агъачлыкъларда оьсеген гертмени, чумну, ябушгъанны, оьгюземишни ва оьзге къыр емишлени аз бола барагъанлыгъы

...гъа айландырылгъан топуракъланы бизден гечмес. Табиатны тазалыгъын сакълавда, ону маъданларын дурус къоллавда улудан яшгъа ерли ойлашып къарама зат бар.

А. БАТЫРМУРЗАЕВ,
СССР-ни Илмулар академиясыны Дагъыстан филиалыны геотермия лабораториясыны заведующийи, физика-математика илмуланы кандидаты.

...ичинде шагъарыбызда 490 минг терек ва уьлкю орнатылгъан. Санавлагъа гьеч багъана ёкъ. Шончакъы терек яшыллапып йиберген буса, биз яшыллыкъгъа бёленип къалар эдик. Орнатылгъан тереклени кёплери, къарав етишмегенликден тамурланмай, къуруй, къалгъанларын гьайванлар ашай, адамлар оьзлер сындыра...

Иорданнягъа баргъанда мен булай затны эследим: эртенлер ишге геттинче ал-... турагъан хоншубуз, балконундан таба туз холалар ташлап, уьстевюне тузлу сув да тёгюп, чечеклени лам этип сёндюрюп къойду. Ондан сонг топуракъны ёрукълашдырмакъ муратда не чаралар гёрмеге де борчлу болдукъ. Юрегинде аз сама ...мусу бар адам гёре багъа шолай гёзелликни ёймагъа болурму? Олай адамлагъа къаршы чара гёрюлмейлени дагъы да яман. Суд-ахтарыв къурумлагъа ва администрация комиссияларгъа, участка инспекторла-...

...антса тюгюл, гьалиге мекенли алышынагъан зат гёрюнмей. Табиатны якълавгъа гёрсетилген харж чы арта.

Адам табиатны къурдашы дейлер. Шолай болгъан сонг къурдашына аяп яшамагъа герек тюгюлмю? Гёзел дюнья бизни гёзелликгин бла артдырмасакъ, бизге шону ким этежек.

И. МАГЬАММАТОВ,
Дагъыстан педагогика институтну кафедрасыны старший дарс беривчисю.

...ишлер токътатылгъан

Бакъасны талигъи кёплени ичинбушдура. Шону гьакъында артдагъы вакътилерде кёп айтылгъан, печатда да чыкъгъан. Агропромну хозяйстволары ону территориясын ... гесеклеп ала туруп, битдирип бара. Ону гележегинде бир гьайы да ёкъ. Табиатны якълайгъан къурумланы ихтияры болмай туруп, ведомствочулукъ пайдалары саялы, Бакъасда мелиорация ишлер де оьтгерилме башлагъан эди.

Бакъас кёлню талигъи, гертилей де, кимни де языгъы чыгъагъан гьалда. Ону суву кёп аз тюгюл къалмагъан, эки яны дангыллыкъгъа айланып бара. Тереклер къуруй, уьлкюлени ва къамушлукъну буса ялатып, къырып битдирген. Онда бырынгъы заманлардан берли яшап турагъан гьайванлар, жанлар, балыкъ къалмагъан.

ДАССР-ни Табиатны якълайгъан пачалыкъ комитети республиканы Сув хозяйство министерлигине мелиорация ишлени юрютеген генподрядчиги къазыв ишлерин токътатсын деп кагъыз йиберген эди. Министрни биринчи заместители Къурбановдан шо кагъызгъа гёре къазыв ишлер токътатылгъан деп кагъыз гелген.

Республиканы ... хозяйство министерлигини ... иниемей тура яда ондагъылагъа не болуп гетсе де башгъа тюгюлмю? ДАССР-ни Министрлер Совети 1983-нчю йылдан берли Бакъасны табиатны сыйлы байлыгъы гьисапда къорумагъа Сув хозяйство министерлигине, «Дагрыбагъа», Къызылюрт райисполкомгъа тапшургъан эди. Тек ондан берли ондагъы гьал, бузукълашса тюгюл, яхшылашмагъан. Шо да халкъны къазапланывун тувдургъан.

ДАССР-ни Министрлер Совети республикада Табиатны якълайгъан пачалыкъ комитетине гюнагьлы адамланы жавапгъа тартмагъа ва шо ерни табиатны эсделиги этип белгилемекни масъаласын арагъа салмагъа тапшургъан.

И. ФИЛИМОНОВ.

КАСПИЙ ДЕНГИЗГЕ — АЙРЫЧА ТЕРГЕВ

Экология гьалны аманлыгъын сакълавгъа адамлар инг жаваплы борчгъа йимик янашма герек. Бизин республика учун Каспий денгизни сувун таза сакълавну уллу агьамияты бар. Тек шогъар къошумубуз аз. Магъачкъаланы денгиз портунда денгиз сувуну нап продукталардан, чёпден тазалайгъан хас гемелер бар. Тек эсгерилген чаралар тийишли къадарда юрютюлмей. Шо саялы денгизни ва ону ягъаларыны табиат гьалы бек бузукъ.

Денгизягъа районларда яшайгъанланы санаву артагъаны саялы сувну къоллавну даражасы да арта. Шо саялы сувланы тазалайгъан имаратланы санаву да артма тарыкъ эди, тек шолай тюгюл. Имаратланы санаву алдагъы кюнде къалып турагъаны саялы нас сувланы 20 миллион кубометри Каспийге тазаланмагъан кюйде тёгюле. Магъачкъала, Каспийск, Избербаш, Дербент шагьарларда канализация биргъыланы тийишли кюйде болдурулмагъанлыгъы денгизни насландырыгъа элте. Мисал учун, Магъачкъалада 157 орамгъа канализация бургъулар тартылмагъан. Тазалав имаратланы нас сувланы толу кюйде тазаламагъа гючю чатмай.

Каспий ягъаны буссагьатда да чёплюклеге айландырыв узатылагъанлыкъ адамланы къазапланывун тувдура. Предприятиелени администрациялары ишлетген сонг къалгъан метал ва оьзге алагьожаланы денгизни ягъына ташлап къоя. Хозяйстволарда йыллар булан топланагъан агъулу химикатлар айлана якъгъа уллу зарал гелтире.

Каспий денгизни гьалына бурав урув ишлер де яман таъсир эте. Буссагьатгъы вакътиде денгизни сакъланагъан зонасында дёрт карьер ишлеп тура. Ондагъы ишлер битген сонг, топуракъны тангаласыны гьайын этмек учун онгарылгъан проекти ёкъ. Шолай гьал топуракъны къурулушун бузувгъа элте.

Огнйде гьайванлагъа ашатагъан жыгъыржакъ чыгъарыв Дагъыстанны Министрлер Советини буйругъу булан токътатылгъан эди. «Дагрыбпром» бирлешив буссагьатда да къазылгъан топуракъланы онгармагъан.

«Дагнефть» бирлешивню янындан да напгъа бурав урагъан ерлерде кемчиликлеге ёл бериле. Гьавагъа бир пайдасыз кюйде газ гете, нап буса шо ерлени пайдасыз этип бара.

Дагъыстан геология-ахтарыв экспедициясы «Къаягент» санаторийни топурагъында 33,2 минг кубометр напны денгизни ягъасына бакъдырып тургъан. Ахырда шо нап денгизге барып къошула. Каспий денгизни боюн тутуп санаторийлер, ял алагъан ерлени биналар къурувну гьалы макътардай тюгюл. Ял алагъан ерлени къурагъанда, кёбюсю гезиклерде, денгизни санитар гьалы гьисапгъа алынмай. Бары да нас денгизге тёгюлеген кюйде этилген.

СССР-ни Оьр Советини 1989-нчу йылны 27 ноябринде «Уьлкени экология гьалын яхшылашдырывну гьакъында» къабул этилген къарарын бизин республикада да яшавгъа чыгъарагъан кюйню этмек — бизин борчубуз.

М. ЗУБАИЫЛОВ.

Къыбла Корендагъы Сирумиги деген гиччирек юртда яшайгъанланы мердешлери ва яшав къайдалары «Сеул» журналны мухбирлерини ва суратчыларыны тергевюн тартгъан.

Ону «сыры» булай: юртда яшайгъанлар барысы да бир йимик этден отказ этген, бишлакъ ва оьсюмлюкчюлюкню продукталарын ашап яшай. Юртну жамиятыны башында 80 йыллыкъ тамаза Чон Пион Хва токътагъан. Ол мунда 27 йыл алда гелген. Юртну жамиятына гирегенлер оьзге ерлер булан онча аварасы ёкъ, неге тюгюл оланы акъча булан иши болмай. Сирумигилилер оьзлеге тарыкъ продукталаны барын да хозяйстволарында оьсдюре. Олар гьар гюнлюк ашын да 40-гъа ювукъ овощланы, емишлени ва отланы пайдаландыра.

Жамиятны башчысы ону бир нече члени де къошулуп, отланы, овощланы, емишлени дарманлыгъын ахтара ва ашлар этилеген къайдаланы гьакъында яза.

Журналны мухбири язгъан кюйде, ол Сирумигиде тургъан бир нече гюнлени ичинде халкъны ич яшавуна теренлешмеге, оланы психологиясын мекенли англамагъа болмагъан. Тек огъар шо адамланы ажайып ругьу, яшавгъа гьасиретлиги, адамны къаркъарасына зарал береген хыйлы уьйренчик мердешлерден къутулуп бажаргъанлыгъы оьтесиз бек таъсир этген.

СУРАТДА: Сирумигиде яшайгъанланы ял алагъан вакътиси.

«Къызыл китап» тарыкъ

ДАССР-де Табиатны якълайгъан пачалыкъ комитетини председатели Ж. Алиев Дагъыстанда чыгъармагъа токъташылгъан «Къызыл китапгъа» редактор этилип белгиленген. Шолай китап чыгъарывну масъаласы гётерилгенли он йыллагъа ювукъ бола эди. Неге тюгюл, хыйлы жан-жанывар ва оьсюмлюклер ёкъ болуп бара. Китап буса шолай гьалны тюзелтмеге кёмек этмеге тарыкъ.

Советни членлери, огъар буса белгили алимлер, специалистлер, экологлар гире, табиатны ва адамны тыгъыс байлавлугъу гьакъында кёп айта. Табиатгъа болгъан зарал адамгъа да тие.

«Къызыл китапны» тиражын 80 — 100 минг этмеге токъташылгъан. Огъар гетежек харжны Табиатны якълайгъан пачалыкъ комитети толу кюйде оьзюне бойнуна алгъан.

Ф. ИВАНОВ.

БАЛЫКЪ БАЙЛЫКЪЛАРЫН КЪОРУЮКЪ

Жамиятны ортакъ малын къоруп сакълавда, пачалыкъ низамны бузулувуну, халкъны байлыгъын пуч этивню алдын алывда бизин Запкаспрыбводну инспекциясы, гечеси-гюню булан чалыша. Нечакъы къаст этип айлансакъ да, балыкъ тутувну законларын бузгъанлар ва гери урулагъан ерлерде балыкъ тутагъанлар бизге кёп ёлугъа. Балыкъ тутувну законларына байлавлу кёп адамлар булан ёлугъувлар оьтгерип, олагъа баянлыкълар бергенбиз. Балыкъ тутувну законларын бузгъанланы кёплерини иши органлагъа да тапшурулгъан.

Кёбюсю хозяйстволар, оьзенлени ва кёллени тазалыгъын сакълайгъанны орнуна, заводларда ишлетилген нас сувларын йиберип, балыкълагъа кёп уллу зарал гелтире. Бир-бир хозяйстволар химия кюйлевючлени сакълавну шартларын тюз юрютмей. Олар кёбюсю гезиклерде ташгъан кюйлевючлерин авлакъда, ачыкъ майданларда къоялар. Натижада янгур сувлагъа къошулуп, оьзенлеге ва кёллеге къошула. Шо себепден уллу ва гиччи балыкълар пуч бола. Мисал учун, Чечен атавуна гелип, Виктор Заворуев ва Виктор Проваров (Магъачкъаладан), балыкъланы агъулайгъанын да биле туруп, машинлер къурагъан заводну ягъарлыкъ учун гелтирилген 4300 килограм соляркасын агъызыргъан. Шо саялы олар къатты кюйде буварылгъан. Бир де жавапгъа тартылмай къалагъанлары буса нече бар экен?

Къ. ЖАНБОЛАТОВ,
Запкаспрыбводну инспектору.

Редактор
С. Н. ВАЛИЮЛЛАЕВ.

РЕДАКЦИЯНЫ АДРЕСИ:
367007, Магъачкъала, Комсомол проспекти, 61.

ТЕЛЕФОН НОМЕРЛЕРИ: редакторну заместителине — 7-24-96, жавапны секретаргъа ва партия бёлюгюне — 7-28-76, юрт хозяйство бёлюгюне — 7-23-72, кагъызлар ва информация бёлюгюне — 7-28-85, культура ва промышленность бёлюклерине — 7-22-01, издательствогъа — 7-51-92, бухгалтериягъа — 7-30-94.

Газета отпечатана офсетным способом в типографии издательства Дагестанского обкома КПСС. (Комсомольский проспект, 61).